

Г. МОРГУЛІС

Альфред де-Мюссе

(з нагоди сторіччя французького романтизму 1830 — 1930)

ЕТЮД

За воєн Імперії, коли чоловіки й брати билися в Німеччині, змучені неспокоем матері породили на світ ціле покоління людей, палких, хоровитих, нервових. Тисячі немовлят, зачаті між битвами, виховані в гімназіях під звуки барабанів, похмуро оглядали одно одного, випробовуючи силу своїх кволих м'язів. Коли-не-коли з'являлись їхні закривавлені батьки, пригортали їх до роззолочених шитвом мундиру грудей, спускали на землю й знову сідали на коні.

До цього покоління, так блискуче схарактеризованого в „Сповіді“, належав один з найбільших світових ліричних поетів Альфред де Мюссе, що народився в Парижі 11-го грудня 1810 року. Був він стародавнього дворянського роду, що серед представників своїх мав Орлеанську Діву, флорентинських аристократів Сальвіяті та Боннавантюрських поміщиків. Але родина ця давно зубожіла, втратила землі, не зуміла потрапити до двору, звідкіля сипалися всі ласки на куртизанів. Економічним станом Мюссе належав до незаможної кляси. Батько його, що через брак коштів гадав піти в ченці, цілком поривав з фєвдальним минулим, скоро вибухнула велика французька революція, стає республіканцем і іде битися волонтером проти європейської реакції. Коли Наполеон, що його народи Європи вважали за заступника французьких визвольних ідей та перемоги революції над фєвдалізмом, упав, і до Франції ворожим вантажем повернулись Бурбони, відновивши панування великих землевласників,— батько Мюссе був звільнений з посади й тільки після великого клопоту добився того, що його залишили на посаді військового урядовця. Дядько Мюссе, материн брат, був невірою, переконаним якобінцем і від нього Мюссе перейняв атеїстичні погляди. Сам він, закінчивши з нагородою колеж, на батькову вимогу мав стати урядовцем. Отже життя Мюссе за реставрації було бліде, нудне, скрутне матеріально. Він був її супротивником:

„Бліді привиди в чорному одінні, спроквола блукали селами... Треба було дивуватися з того, що один труп притягав до себе силу круків... Коли ж селянин говорили про величність трону чи вівтаря, вони відповідали: „Ба! Це чотири дерев'яні бруски; ми збивали й розбивали їх“...

Тоді в літературі позначилась нова бурхлива течія — активний романтизм, що попереджував революцію. Романтики провадили запеклу боротьбу з псевдо-клясичним напрямком, що оспівував богів, царів і героїв, як відбиток версальських владарів та їм близьких. Торуючи шлях реалізму, романтики вимагали волі творчості, тікали від дріб'язкового буденного життя своєї

країни до принадної екзотики Іспанії, Сходу, Італії, в протилежність клясичній тверезості й розсудливості змальовували палкі пристрасті, кошмари й страхоття демонічних героїв. Шалена поетика ламає неприродній александрійський вірш. На літературнім полі Мюссе виступив з „Еспанськими та італійськими казками“. У Нодьє збиралася вся велика „романтична крамничка“: В. Гюґо, Ламартін, А. Де - Він'ї, Сент - Бев, Ол. Дюма, Тайлор, Аморі, Дюваль та багато інших.

Коло десятої години ввечері, юнак середній на зріст, худий, русявий, з ледве помітними вусами, довгим кучерявим волоссям, відкинутим назад, одягнений в зелений костюм, дуже перетягнений на стану, в панталонах ясного кольору, увійшов, афектуючи велику недбалість манер, можливо, щоб сховати справжню боязкність.

Це був Альфред де Мюссе.

Йому задалегідь приготували стіл, склянку води, дві свічки.

Він сів і почав читати. З самого початку все це зібрання поетів затреміло: вони відчули, що мають діло з поетом¹⁾.

Успіх „Казок“ докотився й до Росії, де Пушкін вітав їхню появу в „Літературній Газеті“: „Казки“ Мюссе позначаються жвавистію незвичайною. З них Порція здається має найбільше вартости: сцена побачення вночі, образ ревнивця, що раптом посивів, розмова на морі двох коханців, все це прекрасне. Драматичний начерк *Les Marrons du feu* обіцяє Франції романтичного трагіка, а в повісті Мардош Мюссе, перший з французьких поетів, зумів схопити тон Байрона в його жартівливих творах, що зовсім не жарт.“

Пушкін прозоро бачив, що не зважаючи на деякий вплив Байрона, співака свободи й владника дум цілого покоління, Мюссе вже з'являвся оригінальним у своїх творах. Але французька критика висловлювала догану поетові за імітацію Байрона. Мюссе відповів їм:

„On m'a dit l'an passé que j'imitais Byron:
Vous qui me connaissez, vous savez bien que non.
Je hais comme la mort l'état de plagiaire;
Mon verre n'est pas grand, mais je bois dans mon verre“²⁾.

(Тургенев цитує цей останній вірш в „Гамлет Щигровського уезда“).

Та „Казки“ не тільки серенади закоханого пажка, що з затуманеною головою, безрозсудніший за Офелію, бігає по лісі й б'є в бубон зімнятим брилем. Мюссе глузує з абатів, заперечує безсмертя душі. Це „Пісенька матеріалізму“ (A. Vacquerie)³⁾. І побожна тітка, настоятелька монастиря, проклинає молодого пустуна, позбавляє його права на спадщину.

Тимчасом, велика буржуазія, що не бажала миритися з пануванням землевласницької аристократії, підготувала революцію, хоч і боялась її. В липні 1830 року народ, студентство, робітники рушили на барикади й учинили революцію. Та здобути владу пощастило фінансистам, що посадовили на трон „Короля міщанина“ Людовика Філіпа. Липнева монархія була лише політичним виразом для узурпованого панування буржуазії, а саме одної фракції її — фінансової аристократії. „Опанувавши все, як не зробила цього й не зробить ніколи ніяка аристократія, середня кляса, ставши урядом, набула вигляду приватної промислової компанії, де все виробляли для зиску, що його могли добувати з підприємства учасники“ (Tosqueville)⁴⁾. Повстання

1) A. Dumas. Les morts vont vite II.

2) La Coupe et les Levres.

3) Vacquerie. Profils et grimaces. A de Musset.

4) Souvenirs.

ліонських ткачів утихомирене було найжорстокіше, а зате в закордонній політиці уряд поводився так полохливо, що це не раз зачіпало почуття національної гідності.

Тоді як промисловий капітал переводив життя на нові рейки, думка кляс, усунених від участі в поліпшенні суспільних відносин, вдалася природньо до питань чистого мистецтва.

„Ще є романтичний дух? Це непереможне поривання до мрійности, що замість того, щоб жити в дійсності, віддає перевагу життю в світі фантазії, що твориться уявою, і кращому і ліпшому, ніж реальний світ.— Але тому, що щоб ви не робили, не можна перестати жити й чинити проміж дійсними істами, то, за контрастом з чарівним світом мрій, дійсність здається прозаїчною, вульгарною, жахливою“¹⁾.

І романтики, що серед них ми знаходимо й дрібно - буржуазну інтелігенцію з її безхарактерністю, роздрібненістю, індивідуалізмом, і дворян з їх песимістичними поглядами на життя, висовують проти індустріалізму свій лябарум, що вимагав волі творчости.

Мюссе жив без честолюбства, умер без мастків. Він не зумів і не бажав пристосовуватися. Гасло липневої монархії: „Збагачайтесь“ ніколи не було його девізом. Мюссе в буржуазному суспільстві був останнім трубадуром²⁾. Як людина з художнім нахилом, делікатний від природи, він не міг задовольнятися з буржуазної дійсности, гидуючи нею, він тікав від неї в світ мрій та в світ гультайства (Луначарський³⁾). Але по смерті батька Мюссе, лишившись без ніяких засобів до життя, примушений був писати для заробітку. Не вважаючи на свій дендизм та чепуріння (кравець шив на борг), він був нерівний серед блискучої світської молоді, в колах якої перебував; він був бідний, і брак грошей частенько ставив його, з його любов'ю до золота й сонця, у фальшиве становище, від чого його самолюбство зазнавало гострих ураок. Затє твори його мали величезний успіх серед жінок і молоді, особливо студентства, що проймалося тоді революційним ентузіазмом і вивчало поеми Мюссе на пам'ять. Мюссе голосно відмовляється від політичних тем, заявляючи, що він поет серця. З усім тим ми находимо в поемі „Ролла“, що опублікував він 1833 р., найпристрасніший з усіх поем (Тен), захоплений гімн волі й чудову поетичну аналізу економічних причин проституції. Героїня Маріон— жертва нерозв'язаної соціальної проблеми:

Чи не траплялось вам у глупу ніч спостерігати,

Як голоду примара, чорна, наче та земля,

Чоло над ліжком вашим жадібно схили

У впалий рот за кусник хліба каже вам поцілувати (Переклад

Гусака).

„Pauvreté! Pauvreté! c'est toi la courtisane...

C'est toi qui, chuchotant dans le souffle du vent

Au milieu des sanglots d'une insomnie amère,

Es venue un beau soir murmurer à sa mère:

„Ta fille est belle et vierge, et tout cela se vend!“...

...Telle que la voilà...

Dans cet infame lit, elle donne, à sa mère,

En rentrant au logis, ce qu'elle a gagné là.

Vous ne la plaignez pas, vous femmes de ce monde

...Vous n'avez jamais vu le spectre de la Faim

Soulever enchantant les draps de votre couche,

Et, de sa lèvre blême effleurant votre bouche,

Demander un baiser pour un morceau de pain!“

1) А. Feugère. Un grandamour romantique.

2) Фриче. Очерк развития западных литературных.

3) Історія західно - європейської літератури.

Цю ідею „Ролли“ відновлює Т. Шевченко в своєму „Сні“: „Поспішали заспані дівчата, та не з дому, а додому: посилала мати на цілу ніч працювати, на хліб заробляти. А я стою похилившись, думаю, гадаю: Як то тяжко той насущний люди заробляють.“

Індивідуалізм автора, протиставлення себе суспільству, підкреслювання свого „я“ — є характеристичніші риси романтиків. Цією стороною сердечний, ширий, безпосередній Мюссе, великий лірик, що поруч з ним усі інші подібні до брехунів¹⁾ — є незрівняний. Він розповідає тільки про те, що переживав сам, змальовує самого себе, сповідається перед читачами. Історія його життя — це історія його серця. Бажання, змагання, пориви його серця були культом для поста молодости. Він жив слухняний поривам почуття. Любов умерла, хай живе любов! Життя його було в любові, а любов тісно переплетена була з муками, що породили невмирущі вірші, про них бо сам Мюссе говорить, що це тільки ридання. Ніхто так мало не вигадував, як Мюссе. Його творчість — це він сам. Сам поет підкреслює це не раз. Він знаходить надхнення в усьому навколишньому, повному муки й журби й усе таки улюбленому. В ньому горіло негасанне полум'я яскраве й світле, як саме життя, й у цьому житті він знаходив вогонь натхнення, не зрікаючись своєї людської природи. „Артист — людина, він пише для людей, жриця храму для нього є воля; триніжок всесвіт; елементи — життя; фіміям — страждання, любов і гармонія, офіра — серце. Бог — істина.“

Мюссе, як поет, був людиною хвилини, надхнення, пориву; він стомлював себе, втішаючись усім раптово й нерозсудно. Він не знав про свою величність і віддавав своє життя на волю пристрастям, що їм судилося розшарпати й погасити його. Забував він і про те, що був із тих, що не належать собі. Він віддавав себе самого, тішачись з ран свого серця. І вірші його написані кров'ю серця. Він був тим пеліканом, що приносить дітям замість їжі своє серце. І визначення Мюссе, як поета любови й молодости, хоч і здається стислим, але додати до нього можна небагато²⁾.

Справді, Мюссе не змагався до того, щоб служити громаді, вивчати життя й поширювати ідеї в ім'я громадського добра. Він не бере участі у великих політичних і соціальних питаннях свого часу й ніякі події тих років не зрушили його з постійного перебування в самоспостереженнях і особистім житті. Навколо нього кипіла запальна боротьба партій, створювалися системи, старий, що віджив, лад речей добував свого віку, найкращі люди намагалися докласти рук до того, щоб піднести новий будинок, принести краплю свого меду, погані й гарні пристрасті збаламутили суспільство, трони падали й відбудовувалися нові. Мюссе до цього не було діла³⁾. Тому, коли в особистім житті Мюссе зазнав великого нещастя — його зрадила улюблена жінчина Жорж Занд, він, оспівавши свій відчай невмирущими віршами, не знайшов для свого надхнення тем і замовк назавжди. Та його вірші такі ширі, такі запальні, в них чути таке непідроблене горе, що вони є найоригінальніші документи людського відчаю. Уся його поетична творчість після серйозного зворушення в особистім житті: „Ночі“, „Лист до Ламартіна“, „Спогади“ — це сердечний тяжкий стогін, зойки безнадійної нудьги, безвихідного відчаю, безпорадної туги. „Ночі“ належать до найбільших творів світової поезії. В них реальний світ оповитий густим флером, а мрія, спогади, любов і страждання виступають, як справжня дійсність⁴⁾. Єдиний роман Мюссе „Сповідь

1) Tain. Histoire de la Littérature Anglaise.

2) J. Lemaître. Introduction du théâtre de Musset.

3) Каренни. Жорж Занд II.

4) П. Коган. Романтизм и реализм в европ. лит.

Сина Віку“ поправді є найвідвертіша сповідь, що написав син своєї доби на потребу цієї доби. Зв'язок цієї речі з особистим життям Мюссе особливо ра-зючий і ясний. Жорж Занд, закриваючи книгу, стала ревіти твариною, як вона сама свідчить. Для нас той роман важливий, не як ідеалізований образ інтим-них деталей близькості до Занд, що їй він хотів у своєму романі збудувати вівтар, хоча б на власних кістках, а як твір, написаний сильно, влучно, з вірним розумінням суспільних потреб, твір, де чути подув справжньої волі, просякнутий певною ідеєю щодо подій кінця XVIII і початку XIX віку. Сила протесту реакції, запобігання милосердя для тих, що занепали, викри-вання вартості порад католицького духовенства — не втратили своєї сили й за наших днів.

Перша коханка Мюссе — Маркіза де Ля - Карт, що він оспівав її під іменем Жуани, зрадила його заради грошей критика Жанена та ложі в театрі. Мюссе, мавши спадкове, надуживав трунків. Підвладний поривам палкої своєї натури, він кидався в життя, подібний до шляхетного скакуна, що ле-тить у поле шаленим бігом. На жаль, похітлива натура поетова, що вдерся до святині поезії через вікно в чоботях з острогами (Сент - Бев), тягнула в світ розпусників та проститутток. Пригоди, гідні Басомп'єрів і Лозенів ¹⁾ створили звичку до хтивих насолод і хиба, що зразу була одягом, присла до його шкери.

1833 року на обіді співробітників „Revue des Deux Mondes“ 23 - річний Мюссе, що його прозвали на жарт мадмуазель Байрон (A. Préault) уперше зустрівся з 29 - річною чоловікоподібною Авророю Дюдеван, — паном Жорж Занд. Славна романістка, тип покутниці - дворянки, письменниці - народ-ниці, захоплювалася не тільки особистими пристрастями й насолодою, але й муками та жалями її близьких... Той факт, що письменниці часто приймають чоловічі прізвиська, має більш значення, ніж то гадають; вони почувають себе чоловіками, й у таких жінках, як Жорж Занд, це почуття виявляється в нахилі до чоловічого одягу й до чоловічих занять. Мотивом обрання собі чоловічого псевдоніму є почуття відповідності своєї природи до чоловічої ²⁾. Жорж Занд вдягалася в чоловічий костюм, оголосила вільне право любовців і не стримуючись брала собі одного коханця за одним, змальовувала їх опісля в своїх книгах і цим утримувала себе й своїх двох дітей ³⁾, немилосердо злов-живаючи в цих любовних пригодах іменем бога ⁴⁾.

Її бронзова шкіра, навдивовижу великі, як у індіанки, чорні очі, магічно вплинули на поета, що пішов до неї з візитом. За місяць всесвіт забуто. Мюссе, що був наступником Меріме. Ж. Сандо, Аврельєна Де - Сез, барона Дюдевана, законного чоловіка, батька її сина Моріса (род. 1823 р.) і Стефана де Гранзень, першого коханця Аврори Дюпен, що його припускають, як батька її доньки Солянж. (1828) ⁵⁾, — стиснув перед неоссяжним небом в своїх обіймах життя й надію й заснув в раюванні, заколисаний божественними звуками палко коха-ного голосу, думаючи, що час спинився в його серці.

„Безсмертний янголе щасливих ночей, хто оповість твоє мовчання? О поцілунку, таємничий нектаре, що його уста виливають, як пожадливі чаші. Сп'яніння почуття, о хтивосте, так як бог, ти безсмертна. Величне пори-вання сотворіння, світове споживання істот, тричі свята хтивосте... О любов, початку всього світу, неоціненне полум'я, яке без перерви підтримує природа, ця неспокійна весталка в храмі бога. Центре всього земного, чим все

¹⁾ P. de Musset. Biographie de Alfred de Musset.

²⁾ О. Вейннгер. Пол и характер.

³⁾ У. Синклер. Искусство Маммони.

⁴⁾ Careau. George Sand.

⁵⁾ Feugère. Loc. cit.

існує. Самі духи руйнування померли б, коли б погасили тебе... О ви, насолоди, млосні посмішки, перші ласки, несміливе „ти“, перший лемент коханої, ви, що вас можна бачити, ви, що належите до нас... Ах, дорогі діти хтивості, як ваша мати вас любить! Це ви, повні зацікавлення розмови, ви викриваєте перші таємності, ви, дотики, що тремтите, ви, ще соромливі, ненажерливі погляди, ви вибиваєте на серці незатушкований образ краси коханки. О, володіння, о перемого, це ви утворюєте коханців!.. Хто про тебе напише, яке слово може виявити найнезначнішу ласку? Той, хто під час розквіту юнацтва вийшов нешвидкими кроками в літній ранок, в той час, коли улюблена рука зачиняла за ним таємничі двері, той, хто йшов і не знав куди, не помічаючи, що до нього звертались, коли сідав в захисному куточку та плакав і сміявся, не маючи на те причини, хто підносив руки до обличчя, щоб вдихнути в себе рештки пахощів, хто вмить забував усе, що він раніш робив на землі, хто говорив до дерев та до птахів, хто нарешті був навіжений проміж людей, а потім падав навколішки й дякував богам,— той помре не шкодуючи: він володів жінкою, що кохав.“

Занд писала, що крім цього, нічого нема доброго на світі. Але щастя коханців було недовгочасне. Після захвату нічних прогулянок на Франшарські кручі настали незлагоди, сварки. Мюссе, пізнавши й хиби коханки, не зв'явся на Занд, ревнував її до її друзів, до минулого, до жінок і бажав бачити в своїй коханці Венеру Мілоську й св'яту Терезу в одній особі. Та ж грала ролю матері, що ніколи й ні в чому не помиляється. Нарешті коханці вирішили, що поїздка до Італії відродить їхнє затьмарене щастя. Та - ба! Вони забули, що *coelum non animus mutant qui trans mare currunt*. В грудні вони виїхали з Парижу й незабаром були у Фльоренції, де поет знайшов матеріяли для своєї сумної драми „Лорензаччіо“. Відтіля поїхали до Венеції. „Там лишилося моє бідне серце“, — писав згодом Мюссе. Він серйозно захворів. Запроханий доктор — вродливий, дужий, молодий венеціянець П'єтро Пагелло побоювався за його життя. Занд підносила вже дзеркало до уст хворого, щоб перевірити, чи дихає він, потім хворий став непритомний. „Раптом просто перед себе“, — оповідає 1852 р. Мюссе своєму братові, — „я побачив на стіні дві великі тіні. Ці тіні вляляти собою жінку, що сиділа з відкинутою назад головою на колінах у чоловіка. Я не мав сили звести повіки, щоб бачити вершечок цієї групи, де повинна була бути голова чоловіка; та ця голова, що я її шукав, сама з'явилася в полі мого зору. Вона наблизилась до голови жінки й становище двох тіней було позою поцілунку. Я бачив, як вони пили один по одному, дарма що на всі мої шукання я знаходив одну тільки склянку на столі. Мені хотілося крикнути: „Стривайте! Я ще не вмер!“

Жорж Занд завжди заперечувала те, що вона стала коханкою Пагелло під час хворости Мюссе. „Пагелло — німий, що дасть відрубати собі голову за ради мене“, писала вона. Але заговорили ті, що мовчали. З часу, як опубліковано щоденника Пагелло, всякі сумніви зникають. І зрозумілими стають прокльони „Жовтневої Ночі“:

Ганьба тобі, що ти навчила
Мене, як зрадить — перший раз.
Ти гнів і жах в мені збудила,
Що навіть розум мій погас.
Краси, о жінко, ледяної
Тя поховала в темноті
Своїм коханням,— золотої
Моєї молодости дні... (переклад В. Пешко).

Але у Венеції, після надзвичайно важких сцен і скандалів, після того, як на єврейським кладовищі, на жахливім Лідо, Жорж Занд то загрожувала

Мюссе будинком божевільних, то признавалася в тому, що вона „нешасна шлюха“¹⁾, Мюссе дав себе переконати в тому, що любов Занд до Пагелло суто платонічна, що про сцену з поцлунком він тільки марив. Цікаво висловлює цю думку Ля - Руме²⁾. „Це тріо є надзвичайне. Проміж двох чоловіків ця жінка є чоловік. В ній від сильного полу не тільки одяг, але також і душа, цебто, егоїзм і жорстокість у коханні. Щоб перейти від одного до другого, вона знаходить слова й тон Дон - Жуана, який кидає Ельвіру й фліртує з селянками... Мюссе найнещасливіший з трьох і найсимпатичніший тому, що він найщиріший. Він веде відверту гру і видає себе цілком там, де двоє інших хитрують і входять лише наполовину. Подвійно хворий, він страждає і серцем і тілом. Бідний Фантазіо проміж Філамінтою й Діафуарусом“.

Романтик і в житті, Мюссе зважується пожертвувати собою високій пристрасті Занд і Пагелло. Одної повної ентузіазму ночі він з'єднає їхні руки, благословляє їх, від'їздить до Франції, вважаючи це за спокуту провин своїх перед Занд. Через чотири місяці Занд з Пагелло теж з'являються в Парижі. Але тут недоумкуватий П'єтро, що ніколи не читав Лелії, припав не до смаку. „Священні узи“, що єднали Мюссе з цією парою у Венеції, обернулися на комічну „любов утрюх“. Мюссе від'їздить у Баден. Жага незрівняної сили спалахує в ньому знову. „Нам не можна було бачитися. Тепер кінець, краще смерть, ніж таке життя. Я вмираю з жадання тебе... Ніколи ще ніхто не любив, як я тебе. Чи знаєш, я загинув, залитий, потоплений коханням. Я не знаю, чи живу я, чи їм, ходжу, дихаю, говорю; я знаю одно: я люблю й більше терпіти не маю змоги. Я вмираю... я тебе люблю, о моє тіло, мої кості, моя кров! Я вмираю з любови, безмірного кохання, без імени, шаленого, безнадійного, згубного. Ти люблена, обожувана, боготворена до смерті. Ні. Я не вилікуюсь — умерти кохаючи тебе краще, ніж жити. Дуже я турбуюсь тим, що вони говорять. Вони скажуть, що в тебе є інший коханець; я це знаю. Я вмираю, але люблю, люблю. Хай вони мені перешкоджають любити“. Мюссе обіцяє створити книгу, де Занд буде звеличена, як Беатриче Данта: „Ні! Моя прекрасна наречена, ти не ляжеш у землю раніш, ніж вона взнає, кого вона носила. Ні, ні! я клянуся моєю молодістю й моїм генієм, на твоїй могилі ростимуть лише самі незаплямовані лілеї. Можливо, що прийдешні покоління повторюватимуть мої слова, можливо колись вони благословлять тих, хто постукав миртою любови в двері волі.“³⁾

Цей проєкт втілюється у „Сповідь Сина Віку“, що закінчується самопожертвою Октава (Мюссе), що віддає Брігітту (Ж. Занд) чесному Сміту (Пагелло). однак, в справжнім житті роман мав бурхливе продовження. Через декілька днів Мюссе їй пише знову: „Чи є провідіння, чи ні, я не хочу про це знати. Коли воно існує, я йому кажу відкрито, що воно неправдиве й жорстоке. Воно сильніше за мене — я це знаю. Нехай же вб'є мене. Я не тільки проклинаю його, я кажу, що немає його.. Нехай страждає цей венеціанець, що навчив мене страждати... Ах, серденько моє, кохання моє!.. Я не серджуся на тебе за твій лист, але чому ти писала — перший? Ця фатальна обіцянка! Нехай бог буде проклятий. Я ще мав деяку надію. О нещастя, нещастя, що ж я зробив, кат його зна! І коли я трачу все, прощайте сльози, прощай, не кохання, бо я вмиру, кохаючи тебе, але прощай життя, прощай дружбу, прощайте жалощі“...

Занд порвала з Пагелло і відновила зв'язок з Мюссе. Після жахливих сцен він пориває з нею. У Занд пароксизма любовного шалу, пристрасти, що все

1) P. Mariéton. Une histoire d'amour.

2) Larroumet. Petits portraits et notes d'art.

3) Decori. Correspondance de G. Sand avec A. de Musset. 1904.

поглинає. Вона зрізує своє розкішне волосся й посилає Альфредові: „Ох, як я тебе ще кохаю! Мені здається, що в мені справжній вулкан. Кров моя стала вогнем. Я спадаю з глузду. О, мої блакитні очі! Ви не подивитесь на мене більше. Моє маленьке тепле тіло! Ти не ляжеш на мене, як Єлісей на мертву дигину“ (знов таки те, що Сінклер називає молитвою в перелюбстві). Нарешті, вночі, вона вдирається до Мюссе й може переможно писати другові Мюссе—Таттє - 14 - го Січня 1835 року: „Альфред знову мій коханець.“

Неможливо списати страхіття останнього періоду їхнього відновленого зв'язку. Їхні муки — побудники й ці постійні жахливі сцени роблять хіть гострішою, що є для них, як мордування¹⁾ „Моє єдине кохання, моє життя, серце моє, кров моя, від'їзди, убий мене, від'їздячи,“ — пише Занд. Одначе вона сама втекла у свій Ноганський масток. Катастрофа сталася.

У муках творчість поетова досягає зойків безнадійного відчаю; зворушливі образом безпорадної нудьги, акорди Ночей, листи до Ламартіна, спогади, присвячені нещасному коханню, являють собою коштовніший вклад у все-світню літературу й самі собою забезпечують безсмертя поетові, що їх утворив. Це навіть не вірші, а ридання, але Мюссе вмів перетворяти сльози на перлини.

В коханні він поет, в поезії коханець.
Один лише чарівним словом володів.
І ним, неначе долі власної обранець,
Палкий у серце заклик кинути умів.
Коли всміхавсь, тоді й палаш, його підданець
Нестримну лютю зміняв покірливо на спів.
(переклад Гусака)

Сумний був захід життя великого лірика, що перестрів його тоді, коли інші лише приступають до творчости. Зайвий поміж громадянством, що його оточувало, Мюссе свідомо уникав поетичних і соціально громадських тем. Лише єдиний раз виступив він з гострим протестом проти закона до друку, виставляючи супроти сваволі королівських міністрів американську свободу й борячись за гасла свободи друку. Та ще 1841 р., коли реакційні країни Європи, що все бачили у Франції джерело революції, не зважаючи на всю реакційність її міністрів, збиралися оголосити їй війну й німець Микола Бекер написав чванливу пісню „Німецький Райн“, — Мюссе дав йому блискучу відповідь в надхненних віршах: „Nous l'avons eu votre Rhin allemand“.

(Відмітимо ще один факт: коли вже за часів Наполеона III Віктор Гюґо за республіканізм був примушений жити у вигнанні, Мюссе одного разу з'явившись на засідання Академії, спитав голову: чи є пан Гюґо. Коли той сказав, що Гюґо немає, Мюссе голосно одказав: „Цебто, нікого тут нема“ — й вийшов із залі²⁾).

Взагалі Мюссе все своє гостре слово зберігав для жінок і сам, як жінка, не любив політики і серйозних розмов (Дальтон Ше). Мюссе шукав надхнення виключно по салонах і поміж жінками. Але це погана страва для натхнення поета³⁾ і тендітний, що на портретах виглядав якимось принцем—Мюссе, по натурі розхитаний, наприкінці утопився в шампанському (і полиновій горілці) зовсім зіпсувався бенкетами (Луначарський⁴⁾). Він все більш спускався в розпусту і пияцтво, розгублюючи геній і працездатність,

¹⁾ Maurice Donnay. La vie amoureuse d'Alfred de Musset.

²⁾ Leon Séché. A. de Musset.

³⁾ A. Barine. A. de Musset.

⁴⁾ Op. cit.

Матеріальне становище його покращало тому, що його комедії й прислів'я в особах мали величезний поспіх на сцені Паризьких театрів. Цей „печений рябчик“, що звалився йому з неба (Татте), був російською птицею. В Росії знали й цінували Мюссе давно. „Я захоплений L'Enfant du Siècle“ писав 1836 р. кн. Вяземський Тургеневу до Парижу¹⁾. „Яка ж з них мадам Дюдеван? Альфред Мюссе на цілу голову вищий в низці сучасних французьких літераторів. Познайомся з ним і скажи йому, що ми з Пушкіним вгадали в ньому великого поета, коли він ще пустував і faisait ses farces dans les Contes Espagnols і говорив: Or si d'aventure on s'enquête qui m'a valu telle conquête, c'est l'allure de mon cheval, Un compliment sursa mantille, Puis des bonbons à la vanille, Par un beau soir de carnaval. Його невеличкі драми dans la Revue des deux Mondes надзвичайно гарні. Все це соковите й ядерне“.

Ці драми поета, якого муза комедії поцілувала в уста, а муза трагедії — в серце (Гайне) вважалися у Франції за зовсім не сценічні й не пристосовані для постановки.

Між іншим, одна видатна російська артистка Олександра Михайлівна Каратигіна, уроджена Колосова,²⁾ що з'єднувала риси чарівниці — красуні (Пушкін) з рідким талантом, незвичайним освіченням і культурністю, прочитавши в Revue „Каприза“ Мюссе, просила А. М. Очкіна³⁾ перекласти цю п'єсу і виставила її в грудні 1837 р. в Александринському театрі під назвою: „Жіночий розум краще за всі думки“. Публіка була цілком захоплена Каратигіною в ролі мадам де - Лері й Ів. Сосніцьким в ролі графа Шавіньї. „Каприз“ витримав на російській сцені 19 вистав. За тих часів у Петербурзі, в Михайловському театрі виступала французька акторка Луїза Алан, яку Каратигіна бачила в 20 роках в Парижі в ролі Жоаса в „Аталії“ Расіна. За порадою Каратигіної мадам Алан в грудні 1843 року поставила Un Caprice у Михайловському театрі в бенефіс свого чоловіка⁴⁾. П'єса мала поспіх. Коли ж мадам Алан була примушена 1847 р. залишити Петербург, бо її образила байдужість публіки, що перенесла всі свої симпатії на Плесі Арну, то вона вирішила дебютувати в Парижі в Comedie française у ролі мадам де Лері з комедії Мюссе. П'єса викликала фурор, витримала 341 виставу⁵⁾. Слідком за нею почали виставляти й інші п'єси Мюссе. Але ні шумливий поспіх цих п'єс, ані любов цієї, що виконувала їх головні ролі, благородної Луїзи Алан, не могли спасти Мюссе від згасання. Даремні були і всі його захоплення. Дарма велика Рашель запросила його на свою дачу й бігала в садку в його пантофлях, дарма красуня - Лялька з блакитними очима — Еме Д'Альтон підбадьорувала його до праці. Ні ці коханки, ані дотепна Августіна Броган, ані ніжна гризетка Луїза, прототип Бернерети, ані легкодуха Олімпія Ходська, авантура одного карнавалу, ані мармурова красуня княгиня Бельджіойозо, ані білокучерява шпигунка-графиня Калергиз, ані Поліна Віардо - Гарсія, закохана у Франці Лісті⁶⁾, що потім відіграла роллю ката Тургенівського серця⁷⁾, ані письменниця Луїза Коле, ані професійні розпу-

1) Остафьевский. Архив кн. Вяземских. III.

2) 1802 — 1880.

3) Амплій Миколаєвич Очкін — 1837 - 1862 — редактор СПб Известий і цензор 1841 — 1848.

4) Г. Моргуліс. Альфред де Мюссе. Спроба бібліографії. 1929.

5) Biré. Préface des oeuvres d' A. de Musset.

6) L. Séché. Alfred de Musset II, Maurice Donnay. La vie amoureuse d'A de Musset.

7) На жаль, проф. Гревс не звертає на цю обставину уваги в своїй „Історії одного кохання“, присвяченій взаємовідносинам Тургенєва і Віардо.

сниці Селеста Могадор і Аполонія Сабатьє, — ніхто не зворушував душі великого Мюссе; люблячи інших, він лише страждав коханням минулих днів, на думку йому спадали чорні очі Занд і він увесь був повний таємного смутку й уста його нашіпували чуже ім'я. Надхнення його виснажилось. Живий ще, він вже вмер для поезії.

І політичні події тих років, революція 1848 р., Бонапартистський переворот 1851 р. зовсім не зворушують Мюссе. Все ж слід зазначити, що коли робітниче повстання в червні 1848 р. було подавлене з неймовірною жорстокістю, Мюссе, що з призирством дивився на буржуазне громадянство та його ідеологів („це царювання триває занадто довго“, — говорить він про Людовіка Філіпа), демонстративно жертвує присуджену йому премію на користь пролетарів, що постраждали (Correspondance).

Коли Мюссе зовсім виснажився і цілком загинув для творчости, французька Академія, яка раніш ставила „кропило де - Монтабамбера вище за перо Мюссе“¹⁾ — обрала його нарешті в число 40 безсмертних.

Сухий, блідий, хворий, почувуючи з жахом, що серце його зупиняється, що мужність покидає його, — Мюссе топить лихо в склянці вина і снує, як тінь, нагадуючи собою божевільного Гамлета. Любовні помилки викликали в ньому повну моральну прострацію. Єдине, що залишалось йому на землі — це сльози, єдине, чого він шукав — то було п'яцтво — l'ivresse, але йому, що спробував всього, було важко захміліти, і він тягнув низку жалюгідних днів, не жив, а нидів.

Смерть поклала кінець його стражданям. Перед смертю він згадував очі своєї зрадниці Жорж Занд і все повторяв свої вірші: „О нестерпна пам'яте, візьми від мене ці очі, що я їх завжди бачу“.

„Ote moi, memoire importune,
Ote moi ces yeux que je vois toujours!“

Він одмовився прийняти попа і умер, не віруючи, як і жив (1-го травня 1857 р.).

Його домовина на кладовищі Père Lachaise служить місцем прощі для всіх закоханих і була, згідно з волею поета, яку він виявив в поемі „Люсі“, оздоблена плакучою вербою:

Коли помру, мої кохані друзі,
Вербу ви на могилі посадить:
Люблю її, коли сумує в тузі,
Коли в журбі спокоєм спить...
Нехай зелом в сутінях поболить,
Коли навік і я спочину, друзі“ (переклад Гусака).

Мюссе в своїй вступній промові в Академії казав: „Я протестую проти безмилосердих присудів, проти наперед зформульованих суджень, що примушують людину спокутувати провини дитинства, що використовують помилки, в яких ми більше не винні, щоб карати нас за ті, в яких ми зовсім не винні“.

Для Мюссе свобода творчости, свобода думання була найдорогоцінніша. Свободі він давав перевагу навіть перед найулюбленішими ним радощами та красою. Мабуть, що коли б до Мюссе поезії зовсім не існувало, то його містецький геній вигадав би її. Але не треба було йому вигадувати поезії, його творчість неухильно була зв'язана з творчістю попередніх письменників, як вона була зв'язана і з інтересами різних клас, що переплітались, — не

¹⁾ Vacquerie. Op. cit.

зважаючи на те, чи поет того бажав, чи ні. Він був учень Сénacle Гюґа, відвідувач Arsénał Нодье. Але він не йшов покiрно нi за якою школою. I в творчостi його i в свiдомостi завжди виявлялась ориґiнальнiсть i iндивiдуальнiсть. „Що треба артистовi — це хвилювання, коли я, пишучи вiрша, почуваю відоме менi тремтiння серця, я певний, що цей вiрш найлiпшою якостi, що я її можу досягти“. Клясичне виховання Мюссе, пристрасть до XVIII вiку, до вiршiв Вольтера, його родиннi традицiї, вiрнi клясицизмовi, iронiчний розум його, що примушував його жартувати з льокального колориту, з прихильности романтикiв до зайвих прикметникових епитетiв, кiнець кiнцем повиннi були вплинути на його мислення. Тому не дивно, що вiн вiдiйшов вiд романтикiв i вже потiм пiшов своїм особистим шляхом, не прилучаючись до нiякого напрямку. Вiн не бажав брати науки нi вiд кого. 1830 р., в юностi, Мюссе, дитина республiканського волонтера, вихованець якобiнця депутата Дезерб'є, приятель Татте i Арвера, якi билися в липнi на барикадах, товариш Гюґо i Мериме, писав: „Артист — це салдат“. Наприкiнцi 30-х рокiв Мюссе, що вiдвiдує салони мадам Жюбер, легiтимiста Бер'є, що залицяється до княгинi Бельджiюйозо i приятелює з герцогiнею де - Кастрi, може повторити за Пушкiним:

Ты царь. Живи один. Дорогою свободной
Иди, куда влечет тебя свободный ум,
Усовершенствуя плоды любимых дум,
Не требуя наград за подвиг благородный.
Они в самом тебе, ты сам свой высший суд...

Як Пушкiн, Мюссе теж зазнав занепаду популярности як раз, коли гeнiй його змужнiв, як раз, коли як мистець, вiн досягнув найвищої довершенности. „Руслан i Людмила“, „Еспанські i Италійські казки“ зробили фурор. „Ночi“ i „Мiдяний Вершник“ пройшли непомiченi. Але в „Ночах“ Мюссе вже зовсiм самостiйний, ориґiнальний, вiн знайшов себе, знайшов свою дорогу, поезiю внутрiшнiх iнтимних вiдчуттiв, при чiм його сенсуалiзм сполучається з дуже iнтенсивним шуканням iдеалу, праґненням безмежности. Згодом вiн бажав сполучити клясицизм з романтизмом (De la tragedie 1839) i гадав, що мистецтво повинне вести людеi „до святилища думки“ (Salon de 1836 р.) Але мiць Мюссе не в теорiї. „Вiн талановитiший за Ламартина. Йому вдавалося писати речi надзвичайної грацiозности. Такi його п'єси, проверб, поговiрки в особах, такi деякi поеми, особливо його „Ночi“ (Луначарський¹) Але основа його таланту то розум, що бере навиць верх над уявою. Вiн вiдчуває усе, що говорить, i коли почуття виснажується, не продовжує його розвитком реторики: вiн переходить до другого, подiбно Ляфонтенови. Вiн уникає дисертацiї. Мова, хоч вона належить виключно йому, аж нiяк не вiдрiзняється вiд мови його великих попередникiв. Картини, як i в них, чудовi i правдивi: в опису немає нiякої вигадки, вiн виходить з почуття, як i все iнше. „Ця поезiя велична без догматичности, мрiйна, не втрачаючи певности; вона жартує без гримаси, вона насмiхається без лихослiв'я. Одне слово казатиме про неї бiльш, нiж усi деталi: усе тут виходить iз серця, навиць дотепнiсть, що у багатьох iнших виходить з голови; тим бiльше жага, така красномовна i така проста в вiршах Альфреда де Мюссе“²).

Мюссе любили сучасники, як нiкого з поетiв. Вiн зумiв розшукати тi звуки, що йдуть просто вiд серця до серця. Вiн—крик своєї доби³). Вiн сповi-

¹) Op. cit.

²) Nisard. Mélanges d'histoire et de littérature. 1867.¹

³) E. Legouvé 60 ans de souvenirs 1887.

дався за всіх. З його не дивувались, його любили. Він був більше, ніж поетом, він був — людиною¹⁾.

На своєму смертельному ложі Генрих Гайне просив прочитати йому уривок з „Іви“ Мюссе. Він був найулюбленішим поетом Пушкіна. Чайковський марив про Мюссе й кричав від захоплення, читаючи його п'єсу „Примхи Маріани“²⁾.

Франко добре знав твори Мюссе. В бібліотеці М. Коцюбинського знайшлася книжка Мюссе „Poesies Nouvelles“ в такому вигляді, який свідчить про те, що славетний наш письменник багато читав і перечитував поезії французького лірика. Леся Українка захоплювалася Мюссе на початку своєї поетичної діяльності³⁾. Ось що вона писала р. 1890 в листі до сестри:

„Тепера буду мучить Альфреда де Мюссе
І як допоможуть музи То подолаю все.
Перекладу найперше Елегію Lucie
Там Le mie prigioni А там і Ночі всі
Помучитись прийдеться з усім тим не на жарт
Алеж „козацька слава“ теж чогонебудь варт⁴⁾.

А 18 травня 1890 р., відповідаючи братові на його запитання вона „серед лемехи клечання та квіток“ знову пригадує Мюссе й пише: „Щоти думав, коли читав чи скінчені Les Nuits et Lucie Alfred de Musset — ажеж се страшне діло, ажеж се я тобі скажу так: За два місяці людина сказитись, то може, але перекласти Les Nuits і Lucie Alfred de Musset — ніколи в світі. Егеж! надто ви швидкі, панове браття молодці“...

Багато змінилося літературних поколінь, — ще 1907 р. писав Ол. Веселовський⁵⁾, „з того часу, як Мюссе склав „Ночі“. Тепер панує інший критичний кодекс, ніж за часів Мюссе й не задовольнять ці сумні мрії ані громадських, ані філософських вимог від поезії, але в ширих імпрізаціях, таких ширих, яких може досягти лише лірика, — є така приваблива міць, супроти якої не можна встояти й здається, так буде завжди“.

Вона чарівно гарна — ця земля поезія. Прочитайте ці чудові „Ночі“, сповнені такою божевільною палкою жагою, це поетичне послання до Ламартіна, в якому вже давно учень головою вищий від свого навчителя, цей чудовий Сувенір, в якому поет умів знайти і в самому стражданні, в згадках про минулі радощі і минуле лихо, ту насолоду, ту ivresse, що була метою його життя, і нарешті, прочитайте те чудове Rappelle-toi, в якому голос коханця відчувається то як шепіт листя, то як далека пісня, то як стогін дошкрявни — і за вічною красою цих чудових квітів поезії ви забудете про її земний характер⁶⁾.

Поет, що проспівав палку юність, волю, красу, любов, життя, щастя й смуток людський, що пророкував настання майбутніх часів, коли жодний колос на нивці людській не буде вищий за решту — не вмре. Для історика літератури його ширість надає особливої цінності його поетичній спадщині — сповіді. Мюссе багато захоплювався, але зате ніколи не брехав.

„Мюссе житиме вічно, бо він багато любив і багато плакав.“

1) Н. Т а й н е. Op. cit.

2) М. Ч а й к о в с к и й. Жизнь П. И. Чайковского.

3) М. Д р а й - Х м а р а. Леся Українка.

4) І. Т к а ч е н к о. Недруковані листи Л. Українки до матері.

5) Етюди и характеристики.

6) И. Л и н н и ч е н к о. А. де Мюссе. 1910.

ОЛЕКСА БАЙКАР

Кримсько-українська правнича мова

КРИТИЧНО - ІСТОРИЧНИЙ ЕТЮД*)

Пристаючи до критикування виданого Правничо - Термінологічною Комісією при Соц. - Економ. Відділі Академії Наук, на правах „суто - академічного видання“ (!) „Російсько - Українського Словника правничої мови“¹⁾, вважаю за потрібне насамперед висвітлити недомовленості „Переднього слова“ редакційної колегії словника.

На стор. I „переднього слова“ зазначено, що П. — Т. комісія УАН мала в своїх руках і критично використала працю „термінологічних комісій державних установ України за часів попередніх урядів (Центральної Ради, Гетьмана)“, які „теж провадили роботу і зредагували цілі збірки потрібного матеріалу“.

Це туманне зауваження комісії УАН я розшифрую.

Кодифікаційна комісія, що заложена була при міністерстві судових справ за часів Центральної Ради, в 1917 році, з ініціативи міністра юстиції М. Ткаченка доручила О. Курило скласти російський номенклятор, а потім вибрати відповідний матеріал із „Німецько - українського словника правничих і адміністраційних термінів“ К. Левицького (звичайно, з додатком російського перекладу німецьких термінів), із словників Уманця, Тимченка, Грінченка, а також списати на карточки дуже цінний і багатий на фразеологію рукописний матеріал молодого галицького правника Сосенка.

Із цих от матеріалів і уложено російсько - український правничий словник. Коли бракувало українського слова для якогось терміну російського номенклятора, то останній вписувався без перекладу, щоб потім відповідне слово дібрала Комісія, що мала цей словник укладати.

Весь матеріал цей — коло 8000 карточок — переданий був тодішньому проф. Донського університету (нині Голові Інституту Наукової Мови при УАН) Євгенові Костянтиновичу Тимченкові, запрошеному, на правах члена кодифікаційної комісії, для уложення, на підставі „проекту“, „російсько - українського правничого словника“. Словник цей мав бути суто практичний і тимчасового характеру. У січні 1917 року словник був готовий до літери „П“. Спеціальна комісія з правників, — що переглядала впоряджений проф. Тимченком матеріал, збільшуючи російський номенклятор титуловими словами й фразеологічними зворотами і даючи остаточну дефініцію юридичних понять

*) Стаття дискусійна. Відповідальність за наведені в ній факти, як і за тон її, редакція покладає цілковито на автора. Редакція охоче дасть зацікавленим особам міске для відповіді на сторінках „Ч. Ш.“.

¹⁾ (Російсько - Український Словник правничої мови (понад 67.000 слів). Праця Правничо - Термінологічної Комісії при Соціально - Економічному Відділі Академії Наук. У Києві, 1926).

у термінах української мови, — встигла до січня 1917 року проредагувати лише три перших літери і дальша праця тимчасово припинилась, бо голова комісії, проф. Є. К. Тимченко на той час мусів повернутись до Ростова, де й закінчив учорні цей словник.

За гетьмана Скоропадського кодифікаційну комісію скасовано, але замість неї заложено комісію для перекладу законів з російської на українську мову. Після повернення з Ростова проф. Тимченка ця комісія розбилася на дві секції: одна з них з К. Квіткою (відомий музикант - етнограф) на чолі після повернення проф. Тимченка взялася до продовження роботи над остаточною редакцією словника і наготовила вже була до друку половину його. Справа друкування словника спіткала вороже ставлення з боку новонасталого міністра гетьманської юстиції Романова, що почав чинити різні перепони до видання праці комісії, а коли на зміну Романову настав Рейнбот, то він і зовсім скасував комісію, як непотрібну. Не зважаючи на це, комісія навіть поживала свою діяльність. Приблизно в травні 1918 року в комісію Тимченка вілялася термінологічна комісія „Київського Правничого Товариства“ (тоді саме й автор цієї статті, як „кооптований“ член комісії, взяв участь в її роботі). Працювали в ній також два галицькі правники - практики. Кількість членів „комісії для складання словника правничої мови“ як вона себе іменувала, сягала в цей період її роботи до 14 чоловіка. Під досвідченим і умілим керуванням тонкого знавця мови, за часів гетьманщини, до початку в половині листопада т. зв. „петлорівського повстання“, словник був остаточно зредагований до літери „Р“. Цілий словник у п'ятьох примірниках потім скопіювали для деяких установ і осіб без права його друкувати, а самий оригінал, накарточках, пізніше переданий був гр.-ою М. Лев, — що на її обов'язку було доглядати технічної сторони словника, — до Правничої комісії при Українській Академії Наук, де на карточки тієї комісії переписала його гр. К. Кондратьєва. У словнику було 10.000 російських титулових слів з належною до них фразеологією.

Комісія Є. Тимченка, передаючи свою працю до УАН, справедливо сподівалася, що її словник буде незабаром виданий, після доповнення його термінами з усіх галузей права й адміністративної практики та наукового їх опрацювання згідно з сучасними вимогами лексикології. Але безнадійність цієї справи ясна вже з самого початку.

Тимчасом у Кам'янці-Подільському, восени 1919 року знайшовся в одного із членів київської міністерської комісії Мошинського примірник словника Тимченкової комісії, списаний цим добродієм для власного вжитку, але, на жаль, не останньої редакції, та крім того без літер „З“, „Н“ і частини „Ж“. Здобувши цей список, правничий факультет Кам'янець - Подільського державного українського університету, ідучи назустріч пекучій потребі в українській правничій термінології серед широких кіл інтелігенції, зосібна ж — серед урядових українських закладів і осіб, на засіданні 9 лютого 1920 року ухвалив закінчити опрацювання словника і якнайшвидше видати його під назвою: „Московсько - український правничий словник“. В заложену для цього комісію ввійшли заступники від факультету і окремі знавці правничої української мови в такому складі: голова — в. о. декана факультету Х. Лебідь - Юрчик; невідмінний член — проф. Є. Тимченко; члени: пр.-доц. д.-р Завадський, асист. І. Шимонович, найвищий суддя Г. Шиянов, директор департаменту м.-ва юстиції М. Тимошок і д.-р прав С. Мишко. У травні того ж 1920 року словник віддано до друку, але на першій аркуші друкування припинилося. Рукопис цього словника знаходиться нині в комісії історичного словника при Укр. Академії Наук і з неї користуються різні комісії соц.-еко-

номічного відділу Інституту наукової мови. В дальшому цей словник скорочено зватимемо „Словником Комісії Тимченка“ (Словн. К. Т.).

Вищерозповідана, як із особистих спогадів, так і на підставі інформацій нас від самого проф. Є. К. Тимченка, що ласкаво передав у моє порядкування підчас правописної конференції 1927 року цінні матеріали для поповнення моєї статті, — історія фундаментальної роботи „комісії Тимченка“ над уложенням засад нашої офіційальної мови в вигляді правничого словника, остаточно закінченого, відданого до друку і навіть видрукуваного вже першим аркушем, яскраво доводить:

1. Що той словник є праця великої наукової вартости, і ще до цього часу впливаючи на лексикологічну роботу комісії Інституту наукової мови при УАН, і 2. Що „Правн.-термін. комісія при соц.-ек. відділі УАН“, у 1919 році, перебравши до своїх рук словник „комісії Тимченка“, проредагований до літ. „Р“, а взагалі — в вигляді, майже готовим до друку, шість років марнотратила часна його „критичне використання“.

Тепер ясно, через що УАНівська комісія мусіла в „переднім слові“ до виданого словника затуманити ці факти глухим натяком на якісь „ділі збірки з редактованих (!) за попередніх урядів матеріалів“, чому вона ні словом не згадує, хто, як і коли їх зредагував і чому ні словом не каже про готовий до друку словник? Піддавшись найменшій спокусі сказати за це хоч пару слів, акад. Кримський та його „колегія“ мусіли б назвати ім'я того „редактора“, чию бездоганну роботу саботували й нівечили в комісії УАН. Розміркували вони добре! Коли б назвали вони ім'я проф. Тимченка, він, напевно, не лишився б мовчазним свідком цього, по суті, плягіату. Після цієї коротенької історичної екскурсії переходжу до самого „Словника“, — як далі скорочено я називатиму, „Російсько-український словник правничої мови (понад 67.000 слів)“...

Вже сама титулова сторінка цього, на вигляд, не словника, а „словничка“ (226 сторінок) вражає глядача імпозантною цифрою: 67.000 слів! Цієї загадки редакційна „колегія“ не розшифровує. Всім відомо, що коли зазначають числа слів у словниках, то облічують тільки титулові слова, тобто, в російсько-німецькому словникові — тільки російські, але ніяк не ті, що пояснюють, чи дефінують значення титулових. Це загальнозживаний і єдино можливий спосіб зазначати обсяг і ступінь повноти словника. Звідки ж „колегія“ взяла монструальне число 67.000 слів, коли на сторінці їх (титулових) пересічно 55-60, а на всіх сторінках приблизно 13.000? Лишається здогадуватись, що „колегія“ облічувала всі взагалі слова, як російські, так і українські, скільки б там разів вони не повторювались. А скільки з тих 67.000 слів можуть мати правниче значення, видно хочай би з того вже, що в цілому чотиритомовому словнику Грінченка не більше від 70.000 українських титулових слів. Навіщо ж ця наявна гіперболя, і з яких таких невідомих намірів і потреб титуловій сторінці надано реклямного характеру? А втім, такий самий гіперболізм, таке саме самореклямування характеризує і „передне слово“ до словника.

У цім „переднім слові“ наводиться „історія“ Правничої термінологічної комісії, що складалася з 3 академіків і 20 правників-практиків. Дуже імпозантно, але лихо в тім, що ні Кистяковський, ні О. Левицький фактичної участі в уложенні словника не брали (участь О. Левицького обмежилась тим, що він подав до комісії пачку слів, здебільша, неюридичного характеру, виписаних із Градських книг XVII-XVIII). Із трьох академіків у цілій праці брав участь один лише ак. А. Кримський. Більшість із 20 -

правників також були, по суті, „номінальними“ членами Комісії, і робота цілим своїм тягарем лягла на вузьку колегію із 5 - 6 осіб, що їх імена виписано на титуловій сторінці, та на вище згадану К. Кондратьєву, за яку, на диво всіх в Академії, хто бачив і знав її довголітню і важку (хоч тільки технічну) працю в комісії, ні слова не спом'януто.

Обсяг „Словника“ визначається постановою „колегії“ містити в нім, „по змозі, всі найпотрібніші для поточної („біжучої“, — як пише „колегія“) щоденної роботи правника - практика слова, терміни і вислови“, щоб „читач“ „Словника“ міг не вдаватися („не звертатися“, як каже „колегія“) до інших „нетермінологічних“ рос.- укр. словників. Обсяг, як бачить читач, досить невизначений і такий широкий, що словник утрачає свій спеціально-правничий характер і наближається до типу загальних словників; але й тут недодержано якоїсь певної системи: невідомо, нащо потрібні словникові „уксус“, „сахар“, коли в нім нема „горчиці“, „прованського масла“ і „перцу“; чому є „луна“, а нема „солнца“; чому в юридичній практиці потрібні: лыси на, плешь, лоханка, обновка, і непотрібні: шевеляра, рукомоїник, ветошь (ветошник - є). Безперечно, в практиці правника можуть трапитись всі слова української мови, але не було ж завданням правників укладати словник паралельний до словника „комісії живої мови“.

Перелічуючи роботи попередників її, колегія заховує той самий гіперболічний стан, але тут гіперболя негативна. Чужі праці згадано натяком, не перелічено, які саме рукописні „збірники“ використала комісія, якого обсягу, як і в якій мірі, не названі їхні автори. Називати чужі рукописні праці потрібно не лише в інтересах історії наших культурних прагнень і не тільки з - за простої й звичайної коректності до авторів їх: не зробивши цього, колегія тим самим привласнила собі їхні праці, грубо інкорпорувавши їх в свою роботу, і тим поставила авторів в таке прикре становище, що коли б вони забажали тепер видати свої праці, то напевно підпали б під закиди, що вони нібито використали для своїх словників працю „колегії“ в той час, як насправді це було як раз навпаки. Так, напр., „колегія“ не зазначила, що вона одержала від М. Лев вже за малим остаточно зредагований, як вище сказано, словник комісії Тимченка, на 10.000 титулових слів (звичайно, в нім не було ні „уксусів“, ні „лысин“, що ними й подібними до них термінами Словник УАН збільшив число слів до 13.000), з фразеологією до них. І коли вище подано історію цього словника, уложеного Тимченком на підставі поданих від О. Курило матеріялів, то саме тому, що цього не зробила „колегія“, і саме для того, щоб згодом, коли цей словник комісії Тимченка, нарешті, в належнім опрацюванні, буде надрукований, не виникло ніяких сумнівів щодо пріоритету його, щоб ніхто не наважувався закидати, що цей словник є „переробкою“ чи „плягіятом“ Словника комісії УАН. А що питання про видання словника комісії Тимченка є актуальне, це яскраво доводиться, як вище зауважено, тим, що він і до цього часу є базою для уложення різних словників соціально - економічного відділу Інституту наукової мови, а також, як далі показано буде, ще й тим, що словникові комісії УАН бракує, дуже бракує перцю й олії.

Але цікаво, як же, насправді, поставилась „колегія“ до словника комісії Тимченка? Я зараз докладно відповім і насамперед скажу, що „колегія“ поклала його в основу цілого її „Словника“, вона додала до нього не більше, як 3.000 слів, тобто, приблизно $\frac{1}{4}$, і до того ж слів переважно неюридичного характеру, а таких, що, мовляв „бувають потрібні правникові як в усній, так і в писаній правничій мові“ (напр., баб'ячий, дурисвіт, джигун, бабодур, бабій). На літеру „А“ додано 31 слово, а саме:

абордаж,- ний; автентичний; автобіографія, автоматический, автомат,- ический, авторитарний, агрикультура, агроном,- ический, адат, адепт, администрационный, азбучний, академия, аккуратность,- ний, алкоголізм,- лик-голь, алчність,-ний, анатомія, аннулювати, антипатія, антисемітизм, антисоціальний, апрель, артилерія, архив, аффектація. На літеру „Б“ додано 110 слів: почасти це речівники до прикметників з прийменником „без“. а в решті такі слова, як бандит,-изм, баня, басейн, бедро, бранить, брань, бред, бредить, броня, будень, буксир, булочная, буря, бушевать, быстрота, бюрократ і т. інші „правничі терміни“, що в більшості, як чужоземні, не вимагають навіть перекладу, або взагалі загальновідомі.

Весь номенклятор словника комісії Тимченка і його фразеологію „колегія“ прийняла, але дещо з нього викинула; так, у „Словникові“ УАН ми не знаходимо: автокефалія, адміралтейство, азильний,- ное право, акредитувати, амортизувати, аннуата, арестний, аристократический, ассесор, асценданты. На „Б“ викинені всі слова, що нагадують за бога: богохульство, божество, тощо. Щодо фразеології, то на А додано тільки один вислів: апеллювати в вищу інстанцію; на Б—ні одного до фразеологічних висловів словника комісії Тимченка.

Як бачимо, головна робота „колегії“ обмежувалась на тім, щоб зредагувати одержаний од М. Лев словник комісії Тимченка. Отже, вона використовувала головний російський номенклятор титулованих слів і фразеології; хочай би тільки це одне здобула вона в готовім вигляді, то й тоді невільно було „колегії“ оминати мовчанкою таку, саму по собі велику, працю, як складання номенклятора. І всеж таки за ці 10.000 слів номенклятору „колегія“ не згадує, бо тоді кожному стало б зрозуміло, чому їй треба було „покласти ще дуже й дуже багато труду (ми кажемо— „праці“) на те, щоб збільшити реєстр усіх правничих термінів“: при системі роботи комісії їй справді, як ми вже бачили, важко було додати щось до 10.000 правничих термінів з багатою фразеологією до них.

Щодо самого редагування, то „колегія“ здебільшого прийняла переклад російських термінів словника комісії Тимченка, але навіщося дуже часто, без ніякої потреби, попереставляла слова, на велику шкоду системі словника, напр., Б е з м о л в н ы й — безмовний, мовчазний—переставлено на: мовчазний, безмовний; крім того попереставляла де - не - де вислови, не помітивши, що в словнику ком. Тимченка прийнято було ставити спершу речівники з прийменниками, а потім вже звороти з дієсловами й прийменниками; цей порядок порушено в багатьох випадках (гл., напр., „Брак“).

Далі, самостійна робота „колегії“ викривається (з порівнювання словників) у д о д а в а н н і своїх українських слів до тих, що вже були в словнику Комісії Тимченка і, нарешті, в з а м і н ю в а н н і слів на нові; в якій мірі ця, пророблена „колегією“, робота перероблювання словника комісії Тимченка позитивна, за це мова буде нижче.

„Колегія“ добре відала, які саме матеріяли використала комісія Тимченка; марнувати час на збирання того ж самого матеріялу мало б рацію тоді тільки, коли б матеріял був вибраний недбало. „Колегія“ зазначає в числі своїх джерел словник Грінченка; але порівнювання словників комісії Тимченка й „колегії“ не показує в останнім ніякого нового матеріялу з цього джерела. Щождо користання з російських, німецьких, французьких і латинських словників „усіх, які тільки на той час можна було здобути в Києві“, то це голословне твердження „колегії“ ні трішки не з'ясовує читачеві, які це саме словники—чи правничі, чи загальні; але певно ж загальні, бо мова йде за „реєстр“, і коли це справді так, то кожному

фахівцеві - правникові ясно, що це була зайва витрата часу, цілком некорисна робота, бо спеціальної термінології в належнім її оточенні не тут треба шукати, а по спеціальних підручниках і наукових творах з різних галузів права та по офіційних паперах різних офіцій: там „колегія“ знайшла б їх „легко“ і „дуже багато“... По суті ж вищенаведена фраза „колегії“ про чужоземні словники є типовим для неї зразком того ж самого гіперболізму, бо навіть поверхове порівняння її „Словника“ хоч би з рос.-німецьким словником Павловського викриває силу - силенну правничої фразеології, зовсім не використаної для Словника „колегії“. „Колегія“ не тямилла організувати роботу, а нарікає на великі труднощі!

Словник „колегія“ фактично закінчила 30 квітня 1922 року.

Що ж вона далі робила? Читала старі акти і налічила 16 праць цього характеру. Знову це робиться на диво безсистемно, випадково. Перелічено такі праці, що майже зовсім не мають правничого характеру, а не використано дуже важні, як от I і II томи Актів ЮЗР і акти Зап. Росії. Чому взято тільки V випуск праці Лазаревського, а не всі п'ять? Із Архиву ЮЗР чомусь нібито використано част. VI т. I, ч. VIII т. 3, і т. 5 „особливо“ (!). Помилки в „Словнику“ (за це мова далі) показують, що історичний матеріал взагалі і Архив ЮЗР — зокрема дуже зле використано навіть і в показаних томах. Не можна не відзначити, що „колегія“ крім того недбало цитує праці, покликаючись на них; напр., „Очерки, заметки и документы по истории Малороссии“ називає „Очерки по истории Малороссии“; Протоколи Полтавського Суда, що в бібліотеці А. Лазаревського, це зовсім не „акти“, що він зібрав, а справжня „Книга протоколов Полтавского суда“; не вказано, де заховується розвідка Чуйкевича „Суд і розправа“ 1750 р. і договір Орлика з запорозцями. Далі, знову нарікаючи на важкість своєї роботи, „колегія“ ілюструє її прикладом: 10 засідань вона витратила на читання й вибирання слів із „Грамот“ видання Розова та на читання актів, тобто, що - засідання читався о д и н друкований аркуш! Краще б уже було мовчати за цю інтимну сторону роботи „колегії“, бо в читача може створитись далеко немилий висновок щодо уміння людей із „колегії“ взятись до роботи вибирання термінів: занадто примітивно поставлена була в них ця справа.

„Колегія“ згадує ще в передмові про відрядження членів комісії для збирання матеріалу із уст народу „за наперед уложеною програмою“; варто було б сказати про це докладніше та навести й саму цю програму, що дуже здалася б надалі. Цікаво також, чим коштом і коли відбувалися ці експедиції, бо про це в справозданнях Академії щось ніде не згадується, та й „колегія“ дуже нарікає на свої злидні. Не менше цікаво, які наслідки цих експедицій, коли вони справді виряджалися кудись, бо без цих даних твердження „колегії“ має також характер стилістичного гіперболізму.

Далі, колегія повідомляє нас, де вона шукала в сучасній літературі правничих термінів. Серед джерел знаходимо: Чумацькі народні пісні Рудченка (!), Словничок, доданий до граматики укр. язика Нечуя - Левицького, Історія Туреччини А. Кримського... Коментарі зайві.

Історію своєї „більше, ніж семилітньої праці“ (знов гіперболізм) „колегія“ закінчує цілком непотрібною і в передмові до словника недоречною среміядою з приводу матеріальних злиднів членів комісії. Тут цій лементациї не місце. Всі академічні установи, зокрема — комісії, переживали матеріальну скруту в 1921 - 22 роках, а проте працювали, виконуючи свій обов'язок перед новою радянською батьківщиною і дали такі значні висліді своєї роботи, створили такі наукові цінності, що в порівненні з ними блідне безумовно „почтенная“, але дуже примітивна робота „колегії“.

Доречі, „колегія“ чомусь у своїй автобіографії не згадала, що в 1923 р. вона становила „правничий відділ“ Інституту наукової мови. Цей відділ фактично складався з одної секції (6 душ). Він 12 січня 1926 р. вийшов зі складу Інституту, після того, як Рада відмовилася вдоволити його безпідставні претензії. За час перебування в Інституті „комісія“ одержала 1038 карб. (це більше, як 1/6 всіх коштів, що одержав Інститут за той самий час на всі свої секції; заробітна плата „колегії“, приміром, вдесятеро більша була проти платні інших співробітників). Плачучись на гірку долю, „колегія“ забула сказати про ці 1038 карб. Забула також у передмові й за ті 3500 карб., що їх одержала вона від Держ. Видавництва в грудні 1923 року, як авторський гонорар за майбутній словник. В січні 1926 року договір з ДВУ вона розірвала, але 3500 карб. не повернула, зобов'язавшись дати відповідне число примірників готового словника.

Наприкінці передмови „колегія“ дає пояснення до титулу книжки. Довідуємося, що словник зветься не „правничим“, а „правничої мови“ тим, що в нім „не тільки суто правничі терміни“, але й „усякі інші слова, терміни й вирази, що потрібні бувають правникові“. „Правничий словник“ і „Словник правничої мови“ — вирази тавтологічні; краще б його назвати: „Словник для правників“, хоч і ця назва не усправедлилює випадковости неправничого матеріалу в „Словнику“.

„Колегія“ рекомендує свій словник правникам - практикам такими словами: „Ми свідомо подаємо багато синонімів, бо наш словник — а к а д е м і ч н и й, н а у к о в и й, і подає те, що зачерпнув із різних джерел“. Ця клясично темна фраза наводить на думку, що їй відповідає настільки ж темне розуміння „академічності“ і „науковости“.

„Академічність“ словника вимагає, щоб він вміщав в собі всю російську термінологію — правничу і адміністративну в її історичнім розвитку, тобто, з її станом в найдавнішу епоху, з її втратами, змінами в ній і придбаннями в різні епохи історичного життя. З цього погляду очевидно, що словник „колегії“ не академічний. Але нехай, бо „академічність шкодила б практичній цілі цього словника“.

„Науковість“ у способах опрацювання словника вимагає додержування певних правил і провідних директив, а саме:

1. Не забувати ні на мить, що російсько-український словник передовсім є р о с і й с ь к и й, тобто, служить для визначення р о с і й с ь к и х юридичних понять у формах українського языка. Це значить, що росіянин, шукаючи на певне російське слово українського слова, шукає його в zakresі ідей і можливих значінь в певних сполученнях того російського слова; українець, що не знає російської (правничої) мови, знов таки шукає в словнику російського терміну, щоб знати, який йому відповідає український термін в тих російських сполученнях. Отже, коли губиться з ока ця основна ідея, то словник не може бути не то що „науковим“, але й взагалі добрим міжнароднім словником. На жаль, наша лексикографія і досі не засвоїла собі цієї „азбуки“ лексикографічної, хоч на цю хибу вказував ще в 1895 р. проф. Є. Тимченко в рецензії на словник Уманця (Зан. Наук. Тов. ім. Ш. VIII, 56), і словники російсько-українські (інших ми не маємо на радянській території) укладаються методом „перевернення“, тобто, ц е т і с а м і у к р а ї н с ь к о р о с і й с ь к і с л о в н и к и, але в з в о р о т н і м п о р я д к у (див. рецензію в № 3 „України“ 1928 р. на Рос.-Укр. словн. Академії Наук. ст. 129): російське слово ставилося попереду, а українське за ним. Коли ж, через порівнення такого словника, скажемо, з російсько-німецьким або рос.-французьким, виявлялося, що чимало бракує російських титулових слів, то їх вста-

влялося в словник, а брак відповідних українських надолужувався або куванням нових українських слів, або просто викиданням російських. Ясно, що при такій методі російські слова не мали в українській мові свого повного і докладного перекладу — з одного боку; а з другого — їм накидалося і таких значінь, що вони їх зовсім і ніколи не мали. Словник „колегії“ — в додатках і переробленнях словника комісії Тимченка — широко вживає цієї хибної методи „перевернення“ Проф. Є. Тимченко, наводячи вищевикладені міркування (див. „Україна“, кн. 3, 1928, ст. 129 - 130) ілюструє хиби методи перевернення — прикладами із Академічного Рос.-Укр. Словника, вказуючи на неправильне надання слову „борг“ вживаного в українській мові лише в сполученні: на - борг (набір), самостійного значення і невластивого йому змісту, а також нагадує про подібні операції зі словами „робом“ (у ви слові „таким робом“) і „чином“ („таким чином“), що спричинились до перекладання рос. „способ“ словами „роб“ і „чин“.

Візьмімо ще вираз „одзиватися до вищого права“ з Арх. ЮЗР. VI, I 272: „колегія“ переклала його вільно: „апеллировать в высшую инстанцию“ замість: апеллировать к высшему суду (старости або підстарости), потім цей вільний переклад перевернула навпак і вишло, ніби рос. „инстанция“ — укр. „право“! Ілюстрації того, до яких нісенітниць допроваджує ця хибна метода, можна знайти безліч у словнику „колегії“, але гадаю, що й наведених досить, щоб унаочнити її недозволеність у відповідальнім словнику, що претендує на науковість.

2. Трапляється, що готових форм для російських юридичних понять в сучасній українській мові не вистачає; тоді доводиться вдаватися до неологізмів, до словотворення, щоб відбити певне російське поняття нашим язиком; але науковість словника вимагає, щоб у таких випадках російське слово спершу пояснялося описово і вже до цього пояснення додавався неологізм; такі новотвори завжди належить позначати звідточкою чи хрещиком, щоб нікому не здавалося, що це слово існує в свідомості укр. народу і втілює в собі певну ідею, і щоб українець не дивувався, що він не може зрозуміти російського терміну за поміччю не менш йому чужого своїм змістом слова. Іноді замість неологізмів можна відживити старий, вже забутий, термін, але його треба трактувати, як неологізм. Без конечної ж потреби вживати архаїзмів, коли маємо однозначні терміни живої мови, не можна, і з цього погляду словник „колегії“ також дуже далекий від науковости, рябіє неологізмами дуже сумнівної вартости й щодо фонетики, і щодо морфології і щодо семантики; до того ж ніде не позначено, що вони новотвори, напр. *не змі ним и й* (непотрібний новотвір); *не змі стим и й* (рос. *не с местим и й*, жаргоновий новотвір з рос. значенням дієслова „змістити“ — скинути з уряду), *не з ма галь ний и й* (мабуть, що його не можна змогти, але такого значення рос. „беспорний“ не має); *без строков и сть* (від жаргонового „строк“), *добро пристой н и сть*, *ві ротер пим и сть*, *ві дом ствен ний*, *ду хоз буд ний*, *в і ль но на й н я т и й і т. д.*, і т. д., — сила непотрібних і поганих неологізмів; так само чимало є й непотрібних архаїзмів, напр. *бит н и сть* (рос. *бытность*); його відживити вже не можна, бо воно асоціюється з дієсловом *бити* (пор. *люд битний*); *ра ч и т и* — бути раком? чи ракувати? бо тут асоціація з раком, і т. інше.

3. Українськими синонімами належить вичерпати правниче значення даного російського слова; але неюридичних його значінь перекладати не слід, бо цим порушується принцип словника, як словника термінологічного, і ще більше він порушується, коли на правниче значення російського

слова подається не правниче українське: в останнім разі переклад стає вже цілком хибним, бо російський термін усвідомлюється в його зовсім іншій значенні. „Колегія“ і тут дуже погіршає: напр., рос. волокита перекладає через тяганина, зволікання, зволока (в Сл. ком. Т-ка тільки тяганина (судова), на цім би треба обмежитись, але „колегія“ до цього додає: баб'ячий дурисвіт, джигун, бабодур, бабій, женихливий, — задля ще більшої „науковости“; і так скрізь.

4. Із попереднього випливає, що в поясненні російських правничих термінів не місце вульгаризм, іронічним словам і виразам та всякого іншого типу побутовим висловам, бо вони собою не становлять термінології права і адміністрації: тільки вульгаризми перекладаються відповідними вульгаризмами. В цім пункті словник „колегії“ скрізь надто погіршає, напр.: А н а т о м и р о в а т ь перекладають: анатомувати, патрати, розтинати, розчиняти трупа. Б р е д — маячіння, марення; (ірон.) верзіння. А ф е р а — афера, (насмешл.) гешефт. В о и н - воїн, вояк, (фам.) вояка, і т. д.

5. Коли в літературнім язичу конкурують два (або й більше) абсолютно однозначні терміни, то пояснити російський термін належить тільки одним українським, і коли з будь-яких мотивів бажано поставити його дублікат, то не інакше, як в дужках, щоб не дати приводу думати, що це не однозначний, а тільки близькозначний термін. Словник „колегії“ і в цім дуже погіршає, ставлячи поруч: р і к, г о д; у к с у с, о ц е т; д і л о в и к, д і л о к, і т. д. Або, напр., слово А р с е н а л; в сл. к. Т-ка подано: 1. Збройовня. 2. Г а р м а т н я — та й годі, бо рос. „а р с е н а л“ має тільки ці два значіння: музею зброї і майстерні, де виробляються гарматні прилади. „Колегія“, поповнюючи словник ком. Т-ка, дає: а р с е н а л, з б р о ї в н я, з б р о й н и ц я, г а р м а т н я. Нехай тепер читач догадається, чи рос. слово має два, чи чотири значення, чи може, тільки одне, та нехай собі вибирає ad libitum одне з цих слів.

6. Язык словника мусить бути стилізований; не місце в нім словам жаргону, тобто, перейначеним, вульгаризованим — російським та інших язиків — словам, бо вони, очевидно, не можуть входити в систему української правничої термінології і бути в ній зафіксовані; не місце в нім і русизмам та полонізмам, які, через зросійщення або полонізацію, діалектично чи й у літературі конкурують з однозначними українськими словами. В словн. „колегії“ жаргонових слів і непотрібних русизмів та, почасти, полонізмів сила силена, напр: не в с т і й к а, с т р о к (укр. „реченець“ датовано початком XVIII в.), с м і т а, б е з с м і т н и й, в і д о м і с т ь, д в о ю р і д н и й, т р о ю р і д н и й, с т р а х у в а н н я, с т р а х у в а т и, с т р а х о в и й (і вигадане с т р а х у в а ч), б у к в а (п р и л і т е р а), у к с у с (п р и о ц е т), б е з с е м е й н и й, з м і щ а т и, - с т и т и (в знач. скинути з посади), в и с о к о с н и й і т. д.; польські: ц н о т а, ц н о т л и в и й та інші.

7. Українські слова належить подавати тільки в одній фонетичній і морфологічній формі, а слова чужомовні — в формах української фонетики, напр.: або одповідь, або відповідь; помста, або пімста; або відпуск, або відпустка, і т. д.

Вияснити поняття „академічності“ і „науковости“ стосовно до правничого термінологічного словника треба було, поперше, з огляду на часте надуживання цих, для загалу завжди імпозантних, але здебільша, темних на зміст слів і, подруге, у відповідь на голословне запевнення редакційної „колегії“, що її „Словник правничої мови“ і „академічний“ і „науковий“. Наведені з нього приклади доводять, що він і не академічний, і не науковий і навіть не науково-подібний.

Може „колегія“ і багато працювала, може вона й бажала зробити своє діло якнайкраще, але доброї волі і охоти до праці ще надто мало, треба ще мати до того потрібні дані. За такі дані належить вважати: наукову освіченість правника в певній галузі права, уміння тонко розрізняти юридичні поняття і орієнтуватися в правничій синоніміці, напр., не змішувати: ложный, фальшивый, недостоверный; показание, свидетельство; постановление, определение, решение; полномочный, уполномоченный і т. д.; бути науково обізнаним з українською правничою лексикою в сучаснім і минулім, тобто, орієнтуватися в юридичнім значенні певного терміну в різні епохи його існування на Україні; тямити тих язиків, що під впливом їх розвивалась укр. правнича термінологія або запроваджувалися терміни (польського, німецького, середньо - латинського). Це тому, що український наріч здебільшого державно жив не своєю, а чужою юридичною нормою — литовською, польською, німецькою, російською і не міг виробити й кодифікувати своїх питомих правових норм і понять та відповідної їм оригінальної термінології. Отже, чужі юридичні норми з властивими їм поняттями, накладаючись українському народові, нашаровувалися одна на одну і відбивалися в мові несталістю, хисткістю значення терміну: часом в різних термінах змішувалися ті самі поняття (напр. „право“ і „закон“). Крім того, потрібно і в українській синоніміці бути так само добре обізнаним, як і в російській, і не змішувати й не плутати юридичних термінів; бо коли це трапляється і до того не в якому одному випадку, а становить характерну рису словника, то й сам словник втрачує свій сенс і стає працею не те що не корисною, але й просто шкідливою саме через ту плутанину, що він її вносить в українське правниче мислення.

Зрозуміла річ, що всі ці суб'єктивні дані важко мати одній людині: вони мусять бути в комісії, в „колегії“, як такої, але виховане науковомислення мусять мати всі члени комісії, бо наукова робота і спільне в ній порозуміння без цього неможливі.

Раніше, ніж перейти до докладної аналізи мови „Словника“, зверну ще увагу читача на одну досить показову пляму на роботі „колегії“: її „Словник“ не розрізняє поняття „воєнний“ і „військовий“. Російське воєнний перекладається тільки словом військовий, і це веде до прикрих непорозумінь. Відомо ж усім, що воєннеєвремя це не військові часи, а час війни, — як тут же й поясняє „колегія“, — не добачаючи все ж, що час війни не є час „війська“, і тому він воєнний, а не військовий: „військові часи“ можна сказати тільки про час перебування в війську. В словнику ком. Т - ка дано слово воєнний (воєнний губернатор, воєнний суд, тобто суд під час війни, воєнний стан, на воєнній стопі, воєнне право (право війни), воєнні чинності та інш). Та й сама „колегія“ до воєнний перекладає перед воєнний. Отже, існування слова „воєнний“ в укр. мові було відоме „колегії“. Чого ж її взяв сумнів? як же це вона допустила себе до явних абсурдів в перекладі російського воєнний? Правда, в Словн. ком. Тимченка цього слова в номенкляторі нема, але хто хоч трохи тямить української мови, той це слово знає. У Котляревського в Енеїді: воєнний звичай — IV, 655; воєнна сила — VI, 196; ще давніше, саме в тих от грамотах, що над ними сиділа „колегія“ аж 10 засідань: служба воєнная (№ 76, 1438); воєний люд (Льв. Ставроп. 22, 1604); люде воєннії (Галаят. Кл. Раз. 143); потреба воєнная (Арх. ЮЗР. I, I, 76 (1579), бронь воєнная (Беринда Лекс., 214); воєнное щастє (Гал. Боги Пог. 26); народи воєннії (Крон. Лит. 317); дії і справи воєннії (Кн. о Вірі, 18), воєнний обичай (Пам. Укр. м. I, 334); мечі, зброї, копія і иньшіє оружїє воєннії (ib. IV, 297); чотири тисячі

барзо воєнного люду (Тиш. Александрія, 43); в воєнних промислах (Літ. Вел. III, 219); до воєнних справ стр ли зробляють (Клим. Вірші XVIII в). Є й такі ще похідники: „воєнне“ (Літ. Вел. IV, 214); „воєнливий“ (Укр. Рус. Арх. IX, 20); „воєник“ (у багатьох письменників в XVI аж до XIX віку).

Цікаву ілюстрацію загальної неграмотності,— зосібна ж, звичайно, правничої неграмотності „колегії“, з головним редактором ак. Кримським на чолі,— може дати кожна сторінка „Словника“. Щоб уникнути закиду, що я вибрав якусь невдалу сторінку, беру п е р ш у сторінку п е р ш ої літери „А“. Здавалося б, на першу сторінку належало звернути особливу увагу, як на найбільш показову. Не зважаючи на це, читачі знаходять на ній такі прикроші:

А б е р р а ц и я. Пояснення, не торкаючись його науковости, не взяте в дужки.

А в а л ь. Дивно, що „колегія“ надає цьому слову значення — „співпідпис“, що його „аваль“ ніколи не мав і не матиме. Аваль — це записка на векселі в п о в н і й с у м і й о г о в а л ю т и (про це „колегія“ не згадала), і коли запоручників двоє чи більше число, то аваль матиме їхні співпідписи, окремо від підписів чи „співпідписів“ векседавців. Сказати, що аваль — „співпідпис“—це значить зовсім не розуміти цього терміну, це значить свідомо ошукувати довірливого до гасел „академічності“ й „науковости“ читача.

А в а н т ю р а — авантюра, замість — авантюра.

А г о н і я — конання. Це неправильно, бо агонія — це боротьба, остання боротьба зі смертю. Словосполучення: агонія конання (= рос. а г о н и я к о н ч и н ы, у м и р а н и я), цілком можливе й зрозуміле; якже ж „сконати“ можна спокійно, без ніякої боротьби зі смертю, б е з а г о н і ї, ясно, що ці слова не рівнозначні.

А д в о к а т — адвокат, судовий оборонець (заступник). Дужки показують що „колегія“ утотожнює ці поняття; але „заступник“— це зовсім не оборонець (хоча й би й судовий), а „представитель“, як це й знаходимо в „Словнику“ на стор. 145. Заступник походить од дієслова „заступати кого“, а зовсім не від „заступатись за кого“, тобто „обороняти“, як це, очевидно, думає „колегія“.

Але візьмімо ще останнє на I стор. слово:

А д р е с а т—той, кому надсилається, той, що до нього звертаються (?) Визначення наче б не зовсім влучне, дхне обивательщиною, а не академізмом. Далі: Т о р г о в и й а д р е с а т—адресат торгов(ельний), той, що на нього видано переказовий вексель (?). Відомо, що ця особа звється т р а с с а т; сама ж „колегія“ на стор. 203 пише: Трассат — той, хто переказовий вексель оплачує; це правильно, але це ж і є той, що „на нього“ видано вексель: вексель переказовий видає т р а с с а н т р е м і т е н т о в і н а т р а с с а т а, а не на „торговельного адресата“. Може „колегія“ буде ласкава, коли цей торговий адресат не „ляпсус“, сказати нам, звідки вона здобула такі свої знання, а також чому, наводячи термінологію переказового векселя, вона оминула терміни: презентант, ремітент, римесса, тощо.

Першу сторінку вичерпано, безграмотність „колегії“, сподіваюсь, доведено. Але щоб не вертатись потім до переказових векселів, зауважу зараз же, що „колегія“ не розуміє ще й слова і н д о с а м е н т (стор. 48), вважаючи його за напис за звороті п е р е к а з о в о г о векселя; пояснюючи далі слово „индоссат“ (ст. 48), „колегія“ пише: той, що на його ім'я зроблено напис н а п е р е к а з о в о м у в е к с е л і. Тобто, вже не н а з в о р о т і, а на самому векселі? А на простому? Не може бути індосаментів, тобто, передавальних написів? Де, коли і яким законом заборонено було 1926 р. передавання грошевих векселів за індосаменами? Сказати, що індосаменти можуть

бути тільки на переказових векселях, значить виявити повне незнання вексельного права, вексельної термінології... Індосант, — рос. „надписатель“, або „жирант“; на стор. 36 слово жирант пояснено так: той, хто підписується (?) на звороті векселя і відповідає по ньому. Виходить, 1) що жирант має справу тільки з простим векселем, а індосант — тільки з переказовим, і 2) що жирант відповідає за свій „підпис“; а індосант — за свій „напис“?... Відповідає, чи ні? Там цього не сказано, а про жиранта нащось сказано. Крім того: слово Ж и р о пояснено, як напис на звороті векселя (очевидно, знов таки тільки простого). А на переказовому — жиро чи не жиро? І чому коли жиро—напис, то жирант — не той, хто робить напис, а той, хто підписується? Все це зовсім, зовсім не так треба було зробити в роботі „колегії“! тут нема ні на краплю ясности й порядку, бо не було в тих добродіїв потрібних для такої праці знань і наукового досвіду. В цім тільки й є причина всіх цих прикрих, дуже прикрих дефектів і абсурдів, а в сполученні з виявленим іноді невмінням правильно висловитись українською мовою, це призводить часами до жахних, потворних ляпсусів. Коли б „колегія“, — зокрема — редактор — упорядник добродій Дробязко, — хоч трохи знали мову та справді щось там пильно редагували чи впоряджали, то як вони могли б не помітити такої суперечности найгіршої марки, що може, на практиці призвести до несподіваних непорозумінь: під словом „Переводной“ (ст. 117) стоїть: переказовий (вексель); і скрізь переводу „Словнику“ переказ (переказ поштовий, грошовий (ст. 117), а тому і „переказ вексельний (трассування)“; а далі, на ст. 118, „переказувати вексель“ відповідає вже російському передавать вексель (тобто способом індосальних написів); також і для рос. Передача подано друге значення — „переказ“, очевидно, векселя, симетрично до „передавати вексель“ (як і для рос. передаточный в „Словнику“ і слово переказовий). Таким чином, вираз: „переказовий вексель“ при нагоді можна тлумачити, за цим премудрим „Словником“ не як переводной, а як передаточний, і хоч такого терміну не існує (а є — передаточная надпись, жиро), все ж я побоююсь, що „колегії“ лишається єдиний тільки засіб оборони проти моїх закидів щодо індосаменту“ etc.: доводити, що в поясненні до індосаменту вона розуміла під „переказовим“ векселем „передаточний“... Отже, я запитую: чи це — термінологія? Чи це щось придатне для практичного вживання? Для наших молодих радянських правників?

Тепер візьмімо навмання перше ліпше слово, хочай би Д о х о д (стор. 33; „Словник“ подає три значення: 1) прибуток; 2) зиск. 3) дохід. Із них тільки одне третє слово відбиває рос. „доход“, бо „прибуток“, це „прибыль“ (гл. стор. 148: Прибыль — прибуток, зиск), а „зиск“ — це або „чистая прибыль“ (такого сполучення, на жаль, в „Словнику“ на відповідних місцях нема), або термінологічно зовсім непотрібне слово, бо завжди, як і в рос. мові, можна сказати — „чистий прибуток“. Отож, „колегія“, подавши для дохода і для прибыли на першій місці те саме слово — „прибуток“, очевидно, синонімізує ці два терміни і псує значення українського „прибуток“ („прибыль“). Щодо „доходу“ то його можна прирівняти до „прибыли“ в такій же мірі, як і до дефіциту. А поготів „доход“ ніколи не є зиск (чистий прибуток), бо хоч мінімальні витрати завжди бувають.

В нижче поданій фразеології „колегія“ пише навмання чи „дохід“, чи „прибуток“, напр.: валовой доход — сирий дохід, а чистый доход — чистий прибуток (а як же „чистая прибыль“?); подучать доходы — мати (?) доходи, а доходы увеличивают — прибутки зростають. Кожен скаже, що це шахрайство, а не наукова робота; відчуваючи різницю понять „дохід“ і „прибыль“ (бо хоч

доходний — —прибутковий, дохідний, але прибульний — тільки прибутковий, зисковий, — отже, „прибыльный“ і за „Словником“ не є „дохідний“), „колегія“ плутає, однак, ці два поняття на цілім протязі „Словника“

Коли б непорозуміння з „прибутком“ цим обмежилось, я може й оминув би в своїй статті цю прикрість, бо ж не маю я на меті виправляти цілий „Словник“. Тим то й ба, що „колегія“ на цім не зупинилась. На стор. 154 знаходимо: Приход... (поступление, прибыль) прибуток. Записать в приход — записати на прибуток. „Колегія“, неправильно утотожнвши в дужках: поступление — прибыль, висувала звідси, що і „приход“ — прибыль і, не помічаючи, при всій своїй реклямованій „науковості“ і „супер-академічності“ (Sic!), елементарної логічної помилки, що звється *quataerrio terminorum*“, сміливо пише: приход — прибуток; поступление — прибуток! (на стор. 140 поступление — тільки „вступ“). Щодо інших значень рос. приход, то і вони тут є. Приход — (прибытие) прихід (—ходу), надхід (—ходу), прибуття (а прибытие на стор. 148 — тільки одне „прибуття“). Що тут все переплутано, ясно і для недосвідченого в бухгалтерських дисциплінах читача, і вислідом цього маємо для „прибутку“ ще дві функції: відбивати як рос. „приход“, так і рос. „поступление“. А ті слова, що потрібні для рос. „приход“ і „поступление“ (а саме — 1) Прихід і 2) надхід, або находження, як тепер і пишуть) „Колегія“ використала для перекладу рос. прибытие).

Отже маємо:	За „Словником“	Правильно було б:
Доход —	Прибуток —	Дохід (—ходу).
Прибыль —	прибуток —	Прибуток.
Приход —	прибуток —	Прихід (—ходу).
Поступление —	прибуток —	Надхід, або находження.
Чистый доход —	чистий прибуток —	Чистий дохід.
Чистая прибыль —	(нема)	Чистий прибуток, або „зиск“.
Доходы увеличиваются	Прибутки зростають —	Доходи збільшуються.

„Практичність“ термінології „Словника“ викриється при спробі перекласти хочай би таку фразу:

„Поступление доходов записывается в приход, доходы даже возрастают, но прибыли хозяйство не дает“.

Матимемо таку нісенітницю:

„Прибуток прибутків записується на прибуток, прибутки навіть зростають, але прибутку господарство не дає“.

Правильно було б:

„Находження доходів записуються на прихід, доходи навіть збільшуються, але прибутку господарство не дає“.

Покінчивши з „доходом“, погляньмо ще на „расход“ (ст. 168): Расход — видаток, трата, витрата; (изживание — кошти). Приход и расход — прибутки та видатки. Расходный — видатковий; Сметарасходов — кошторис видатків. А на ст. 154: Приходная книга — прибуткова книга (як і можна було сподіватись), — або: книга прибутків. Издержки (стор. 46) — видатки (?); „кошти (?), витрати, утрати (?), наклад. Отже, расход — „видаток“ і навіть издержки — „видатки“.

Розгорнімо тепер I том „Рос.- Укр. Словника“ УАН на стор. 156 (бо цього в „Словнику“ колегії — нема), де під словом „Виход“ знаходимо: „Количественный выход“ — видаток, добуток, і це правильно. „Видаток“ це справді „добуток“, бо він іде на користь власника. (У „Словнику“ на ст. 211: Умолот — видаток, і речення: „Зерно на видаток добре“). Коли селянин наш каже: копа гарно „видає“, то він міркує про свій дохід, а не про „розхід“ чи „витрати“. Видаток це взагалі — „выдача“, і мені трапилось в свій час знайти цілком слушний закид в словникові залізничних термінів¹⁾, що слово „видаток“ гідне хіба що в практиці якихось „матеріальних складів“, але ніяк не для відбивання рос. „расход“; там сказано: „Видати — отпустить; видаток — расход (о предметах!)“ До того ж рос. расход треба ще диференціювати на „Расход“= „Кредит“ (в бух. книгах) і „расход“ — у кошторисах. Це не є те саме, оскільки антитезою в першій випадку є „приход“, а в кошторисі — „доход“; „смета доходов“, а не „смета приходов“. Найменшої спроби такого розрізнення „колегія“ не зробила, як не викликала в неї ніяких сумнівів і слово видаток. Що „приходная книга — не прибуткова, а приходова, це ми вже знаємо, і зовсім непотрібно перекладати „расходный“ — умовно через „видатковий“, під загрозою можливого каламбуру на омонімі, коли ми маємо готове — розходовий, од „розхід“ (У Словн. Грінченка: „більше розходу, ніж приходу“). Тоді матимемо чисту й достотну бухгалтерську термінологію, а саме:

За „Словником“		Насправді:
Расход (по бух. книге)	Видаток	Розхід (!)
Прих.- расход книга	Прибутково - видаткова книга	Приходо - Розходова книга (!).
Расход (по смете)	Видаток	Витрата (!)
Смета доходов и расходов.	Кошторис прибутків і видатків:	Кошторис доходів і витрат (!)
Издержки	видатки	Потрати (!)
Выход (количественный)	(нема)	Видаток.
(За)приходовать	нема; є прихожая, прихоть і т. і.	(За)приходувати
Списать в расход	списати на видатки	Списати в розхід
Счет расходов	рахунок видатків	Рахунок витрат (!)

Для остаточного переконання, раджу перекласти, за термінологією „Словника“, хоч би таку (їх можна надумати безліч) фразу:

„Издержки списать в расход по счету расходов“ Матимемо:

„Видатки списати на видатки рахунку видатків“. Зрозуміло? А тепер так:

„Потрати списати в розхід рахунку витрат“. Порівняйте обидва зразки і скажіть по щирості, якому з них ви надаєте перевагу. А щоб досягти такої чіткості й достотности, треба геть відкинути „суто - академічний“ словник „комісії“ УАН і вернутись до „словника комісії Тимченка“, віддавши справу його перегляду й остаточного зредагування в розумні руки.

Підемо далі. Убыток — утрата, пограта. Вред и убыток — шкода і втрата. Вред-вада, шкода, втрата (?) Отже, „колегія“ знає, що вред — шкода, а убыток — втрата, бо ж вона подає: „вред и убыток — шкода і втрата), але дивно, чого ж вона так плутає ці поняття в своїй фразеології?

¹⁾ Укр.-Моск. термінол. словник. Дод. ч. 2 до першого числа термін. збірника Мін. Шл. Київ, 1918, ст. 3; там же дод. ч. 1, ст. 17.

Перший ліпший учень четвертої класи краще вправився б тут, ніж редактор-упорядник Дробязко, бо він робить ось що: делать, причинять в ред — шкодити, шкоду робити; а як причинять убыток? На стор. 206 знаходимо: „причинить убыток“— шкоду (!) зробити, наробити шкоди (!), нашкодити, пошкодити (!) Отже, убыток — шкода? не втрата?.. Здається, що справді так, бо поруч: пополниль убыток — відшкодувати, а вище — ввести в убыток—знов є: втягти в шкоду (!). Виходить, справді, що убыток — шкода... А як вред? Може втрата?.. „Колегія“ цього не заперечує, бо на стор. 19 пише: В ред—.. втрата (!). (КМ). Роблячи останню спробу виявити думку „колегії“ щодо цього, шукаємо розгадки під словом „ущерб“ (стор. 217): Причинить ущерб —заподіяти шкоду (втрату) зробити шкоду (втрату)... дужки; отже — утотожнення понять? Через що тут дужки, а не коми? Ясно, ні для чого іншого, як тільки но для того, щоб продемонструвати „кваліфікацію“ одного академіка і п'ятьох правників та вікінець спантеличити читача, що його я тут помиляю, пояснивши: в ред — шкода; убыток — втрата, — а звідси: „відшкодувати“ — возместить вред (а не пополниль убыток!). „Колегія“ ніде, як слід, не поясняє, що це дієслово є синонімом чужоземного — компенсувати (цього слова в „Словнику“ нема) і тому належить рос. „возместить вред“ передавати повно: відшкодувати шкоду, а класичну фразу: возместить вред и убытки — відшкодувати шкоду (або шкоди) і втрати.

До речі: рос. Ущерб це сутоукраїнське слово, і тому (на стор. 217) три перші слова належить взяти в дужки: Ущерб (втрата, шкода, згуба)—ущерб (—у),—і це я раджу зробити всім щасливим посідачам „Словника“, коли вони не втратили ще сміливості й надалі користатись з нього, даруючи Дробязкові та Кримському весь заподіяний вже їм „ущерб“.

Кожному правникові відомо, що за нашими процесуальними кодексами (в їх російських оригіналах): решение виносять Суди першої інстанції по суті справи цивільної; приговор — суди першої інстанції по суті справи карної; определения — Суди касаційні, цивільні і карні; определение частное — всі суди в окремих питаннях і що постановление — це резолютивна частина судових рішень, приговорови определений.

Навіть науково - неупоряджена російська правнича мова (бож не мала вона до своїх послуг „Комісії з 3 - х академіків і 20 - х правників“!) випрацювала в цім комплексі понять певний порядок, полегшуючи завдання правничо - термінологічної комісії УАН — дати відповідну українську термінологію щодо цього.

Щоб читачеві легше було орієнтуватись у моїх дальших зауваженнях, я скажу, яка термінологія принята була „Комісією Тимченка“ 1918 року:

Решение (по суті цив. справи) —	вирок (!)
Приговор (по суті карн. справи) —	приговор (!)
Определение (завжди) —	ухвала.
Частное определение —	окрема ухвала
Постановление —	постанова.

От і все, що „колегія“ мусіла була б ясно сказати своїм „Словником“. Погляньмо ж, як вона все перекутила.

На стор. 172, Решение — вирішення, рішенець; (разрешение) розв'язання (справи, питання), розв'язок; (приговор) вирок (?!) АЮЗР),

(п о с т а н о в л е н и е) постанова, ухвала (?)... (м н е н и е) розсуд (?). Далі йде фразеологія.

Із пояснень в дужках, як і з розпоміщення матеріялу, видно, що перші два слова — вирішення, рішенець — загального характеру; розв'язання — стосується взагалі до різних справ і питань, хоча і судових; що таке „розв'язок“ — не пояснено, тобто слово не спеціально юридичне. Напевно через те, що „вирішення“ і „рішенець“ поставлено на першій місці, цих слів широко вживають*) в розумінні рос. р е ш е н и е суду першої інстанції по суті цивільної справи! Інтересно, як же сама „колегія“ в наведеній нижче фразеології перекладає рос. „решение“, маючи на оці, що вона вже утотожила „вирок“ з п р и г о в о р о м (див. вище: (п р и г о в о р) вирок (АЮЗР). Найперший фразеологічний зразок: „в ы н е с т и р е ш е н и е п о д е л у“ дає нам потрібну відповідь: розв'язати справу... Це ж р а з р е ш и т ь дело, а не в ы н е с т и р е ш е н и е, але є й те, що й конструктивно відбиває російський зворот мови: видати (постановити) в и р о к у справі, (стар.) в и р е к т и. Це ці л ь к о м п р а в и л ь н о, і все було б гаразд, коли б не оте попереднє: „(п р и г о в о р) вирок“, що висунуте на перше місце, як т е р м і н; ця прикрість спричинилася до того, що в судовій практиці тепер запроваджують „вирок“, як п р и г о в о р (в карній справі), в с у п е р е ч ф р а з е о л о г і ї „Словника“. Далі знаходимо: Р а з с м о т р е в д е л о, с у д в ы н е с т а к о е т о р е ш е н и е — розглянувши справу, суд отакий - т о у н і в и р о к видав (постановив). Знов р е ш е н и е — вирок, але читач не зможе, чи не схоче розбиратись, де саме „колегія“ помиляється: він бере для р е ш е н и я — п е р ш е слово — „вирішення“, для п р и г о в о р а — беззаперечне „вирок“, а фразеологію відкидає, як суперечну поданим вище термінам, не зважаючи на те, що далі в багатьох фразах: „решение должно сохранить свою силу“, „законная сила решения“, „заочное решение“, „объявление решения“, „окончательное решение“, „решение в окончательной форме“, „основания решения“, „решение в письменной форме“ і т. д. до кінця — р е ш е н и е с к р і з ь „в и р о к“, за винятком лише чотирьох випадків, де паралельно рекомендовано „вирішення“: неначе для того, щоб остаточно спантеличити „читача“. Але, нарешті, що ж йому, нещасному, лишається, як не оте „вирішення“, чи „рішенець“, коли на стор. 149: П р и г о в о р — присуд (?!) в и р о к, приговор. Слово „приговор“ поставлено, замість першого, на останнім місці. Значить, „приговор“ — присуд? Бо „вирок“ — це „р е ш е н и е“, як це доведено витриманою фразеологією під словом „решение“.

Забуваючи за це, „колегія“ подає тут вирок для „п р и г о в о р а“: „П р о в о з г л а ш е н и е п р и г о в о р а“ — оголошення в и р о к у. С о с т а в и т ь п р и г о в о р — скласти вирок (!) „С о с т о я л с я п р и г о в о р“ — вирок (!) постановлено. „П р и г о в о р о п р а в д а т е л ь н и й“ вирок виправдальний. „П р и г о в о р о б в и н и т е л ь н и й“ — вирок (!) засудний... „П р и г о в о р в о к о н ч а т е л ь н о й ф о р м е“ — „вирок (!) мотивований“. І „П р и г о в о р“ — скрізь „вирок“, і „решение“ с к р і з ь „в и р о к“ !! Це вже занадто. Подібну нісенітницю, мавши на плечах чималий стаж члена старорежимного Житомирського окружного суда, Дробязкові можна писати хіба що навмисно. А „головний редактор“ — академік Кримський — також гадає, що п р и г о в о р і р е ш е н и е — тавтологія? Коли він справді настільки „неправник“, що не відрізняє найпопулярніших

*) Стаття написана в 1926 році, коли ці „терміни“ рясно засмічували судові папери; тепер цього „рішенця“, здається, вже не вживають. О. Б.

правничих понять, то нічого було й братись до редагування „практичного правничого словника“.

Крім того, відкинувши справжній український термін — „приговор“, „колегія“ до свого „приговор-вирок“ домішує де-не-де у фразеології ще й слово „присуд“, як синонім вироку, напр., приговор не окончателъный“ — присуд (вирок) неостаточный; крім того „присуд“ подано, як перше слово для приговора.“ Прошу читачів знайти на стор. 226 „Словника“: Юрисдикция“ — присуд (тобто, — границя компетенції). Слово „присуд“, взяте із стародавніх актів, цілком відповідає рос. „ведомство“ (подведомственный — підприсудний (Гл. т. I Рос. Укр. Словн. УАН, стор. 58, під словом „Ведомый“) Мені дуже дивно, що члени „колегії“ Вовкушевський і Войткевич - Павлович, які працювали й у „комісії Тимченка“, не змогли оборонити преміси нашої тодішньої роботи над цим комплексом понять, — а саме, що присуд ніколи не може означати судового приговору, — від недобросовісности чи то редактора-впорядника, чи може й „головного“... Прогавили, все чисто прогавили! Як це могло статись, коли навіть у „Рос.- Укр. Словнику УАН“ в т. I, що вийшов у 1924 році, під словом „ведомство“ є „присуд“, є й „состоятъ в ведомстве“ — бути під присудом! В Словнику ж правничому 1925 року цього нема.

Слово „юрисдикция“ ми знаходимо в „Словнику колегії“ ще й на іншому місці: Подсудность — підсудність (юрисдикція), судова підлеглість (?). Оскільки юрисдикція буває не тільки судова, а „підлеглість“ — це не „границя компетенції“, а „подчиненность“ (див. стор. 131), то інтерпретацію „колегії“ не можна мати за науково-правильну, а тому не можна погодитись і на фразеологію: дело подсудно — справа підлягає (подчиняється?), або дело подведомственно (?) — знов справа підлягає, як і з тим, що „подведомственный“ буде: підлеглий, підвладний, залежний, підвідомчий (який жах!), підсудний.. Ці слова послідовно значать: „подчиненный“, „подвластный“, „зависимый“ (четверте — вульгаризм) і „подсудный“... А де подведомственный? Та я ж уже сказав, що його в „Словнику колегії“ нема!

Я говорив за рішенняе и приговор, але не сказав ще за „ухвалу“ і „постанову“ („определение“ і „постановление“). Погляньмо, чи не умудрилась „колегія“ і тут чогось нашкودити, чи не кидає вона і тут „рукавичку“ здоровому глуздові молодих радянських правників.

На ст. 139: Постановление — постанова; ухвала (?). А определение (стор. 101) — постанова (!) „Поставитъ определение“ — зробити постанову (!). „Судебное определение“ — судова постанова (!), постанова суду; „Частное определение“ — постанова, ухвала (в справі). На ст. 221. „Частное определение“ — окрема постанова (!). Отже виходить, що определение — постанова (?!). А як же „постановление“? Із двох поданих слів (гл. вище) лишається вибрати „ухвала“, бо „постанова“ — це определение? — Читач сам бачить, який тут абсурд. „Колегія“ скрізь змішує „решение“ і „приговор“ „постановление“ і „определение“. Жахне неучтво!

Пустити цей „Словник“ вільно гуляти по руках правників, це значить руйнувати українську правничу мову в найелементарніших її засадах, це значить поширювати правничу неграмотність.

А коли ще мало прикладів, ходімо далі. Жалоба — скарга (стор. 35). А жалобщик — обжалувач, жалобник, позовник (?), позивач (?)

п о в о д (АЮЗР, 6, 1, 363). Перші два слова — русизми, другі два — це ж „истец“, а не жалобщик, а старовинне, „повод“— (чому ж „колегія“, що переглядала таку силу „актів“, не подала тут і „поводка“, („и ст и ц а“), яке можна знайти хочай би на стор. першій АЮЗР, Ч. IV, т. I Прил.) — це непотрібний нам архаїзм, що за Литовського Статуту вживався в розумінні як „истця“, так і „жалобщика“ (оскільки тоді не було на практиці витриманої диференціації карного й цивільного процесів.) Щождо теперішнього часу, то дорівнювати чи хочай би наближати „жалобщика“ до „истця“ нема ніяких підстав, і рекомендувати „позовник“ для „жалобщика“ безглуздо з огляду на нижчевикладене, а саме:

И с т е ц — позовнік (—ця), позивальник(—ця), (позівач(—чка), (стар.) повод. Отже, „истец“ не позовнік (бо це ж „жалобщик“), а позовнік? і не позивач, а тільки но „позівач“? Звідки й для чого тут зміна наголосу? (І чому форми жіночого роду взято в дужки? Та ж сама колегія на стор. IX „переднього слова“ поясняє, що коли дужки, то це форма родового відмінку? Належало писати: позовник,— ця). Але це ще не все; на диво нам і всій Європі, на стор. 90, під словом „Обвинитель“, ясно написано: Ч а с т н ы й о б в и н и т е л ь — позівач, позивальник, а нижче, під „Обвинительница“— ч а с т н а я о б в и н и т е л ь н и ц а — позівачка, позивальниця!...

Взявши, крім того, за підставу вміщену на стор. 13, під словом „Взыскание“, фразу: п о д а т ь к о в з ы с к а н и ю—позов (!) заложити (?) на кого), висновуємо звідси, що „взыскание“ позов, а „взыскатель“— позовник (той, хто „закладає-позов). І ще не все: на стор. 205: Т я ж б а —позов, т я ж е б н и й позовний; отже „тяжущийся“— позовник.

З вищесказаного видно, що, змінюючи відповідно наголоси й суфікси (ник, ач, альник), „колегія“ надала слову „позовник“ ось - яких значінь, змішавши в одну купу цюяття: „иск“, „взыскание“, „жалоба“, „тяжба“, „частное обвинение“.

И с т е ц — позовнік (позівач)

В з ы с к а т е л ь — позовнік (чи позовник?)

Ж а л о б щ и к — позовнік (позивач)

Ч а с т н ы й о б в и н и т е л ь Позівач, позивальник

Т я ж у щ и й с я — позовник

Замість — позовнік

Замість — правіжник.

Замість — оскаржувач.

Замість — приватний винувач.

Сторона в справі (процесі), або: учасник позову.

На неможливість утотожнювання таких понять, як „позов“ (иск) і „правіж“ (взыскание) вже вказував І. Вакулович в „Лісті до ак. А. Кримського“ („Культ. і Побут“, ч. 11, 1925 р.); але „Головний Редактор“, не спростувавши ні о д н о г о із численних закидів автора „листа“, обмежився тим, що вступив з ним в полеміку ізза слова „вірник“, (тамо ж, ч. 13, 1925), базуючись на Ізборнійові Ізяслава“ XI віку, де слово „вірник“ вживалося в розумінні „поверений“.

Коли вже ак. Кримський так консервативно вірить в стародавні „Ізборники“, то чому ж він, виповідаючи свої думки російською мовою, не каже: задница, замість: наследство“ (спадок) хоч йому добре відомо, що в „Русской Правде“ є спеціальна глава: „А се о заднице“... тобто, о наследстве.

„Шановний академік“ як пише „колегія“ в передмові,— „уважав за свою моральну повинність п и л ь н о п о п р а ц ю в а т и хоч над правничим словником, раз нема змоги працювати над редагуванням II тому загально-академічного словника“, і „робота академіка А. Ю. Кримського не обмежилася на суто - філологічному обробленні поданого йому матеріялу: він

ще од себе збагатив словник термінами, взятими з тих джерел, якими комісія не встигла покористуватися“ (стор. IV). Коли це справді було так, то де, де ж вона, та його „пильна праця“? Майже всі, вказані в „Листі“, хиби й огріхи 1-го т. „Рос.-Укр. Словника“ УАН спостерігаються і в правничім „Словнику“— Чи це не тому, що головні редактори обох словників — та ж сама особа?

Припустімо, навіть, що правничою мовою ак. Кримський взагалі „не цікавиться“, що він до неї байдужий. Але ж у „Словнику“ є багато слів загального значення, таких, що їх академік Кримський повинен би розуміти, напр., „абориген“. В Словн. ком. Тимченка сказано було: **А б о р и г е н** — абориген, первісні мешканці, первомешканці. А за „Словником“ ак. Кримського: Абориген—абориген, первісний житель, тубілець. На стор. 205: Туземец — тубілець... Значит „аборигени“ і „туземці“,— за Кримським,— це те ж саме! Другий приклад: **В с т у п л е н и е** (ст. 20)—вступ, вступне слово, передмова; вхідчини входи́ни, (о б ы к н о в е н н о с п и р у ш к о й). Останніх двох значінь в російськім слові „вступление“, очевидно, нема (не наслідок „переворнення“), а „вступ“ і „передмова“— не те саме, і в термінологічнім словнику їх належало розрізнити. Потім: чи ж „шановному академікові“ та не знати, що „плеш“ і „лысина“— речі різні. Ав „Словнику“ і „плешь—лысина, і лысина—лысина. Ні, „плешь“ по-укр. „пліш“ (Ном. 13962). А хіба не юмористикою віє від таких, напр., пояснень: **к о н т а к т**— близьке доторкання; або: **р е г р е с**— поступ не вперед, а назад! Та ж тут *contradictio in adjecto*, бо „поступ“ це є рух вперед, як і значиться в „Словнику“ (на стор. 26, **Д в и ж е н и е**); отже, регрес — рух вперед не вперед!..— от до чого договориється „колегія“, при поблажливім потуранні головного редактора.

Коли вже „колегія“ не вправляється з таким елементарним і простим матеріалом, то що вже казати за випадки, справді складні й трудні, як от, напр., російський термін „вменяемый“. В Словнику ком. Т-ка стоїть слово: „всудний“, що винайдене якраз автором цієї статті спільно з проф. Є. К. Тимченком, у 1918 році, таким способом: обоє умовились, що кожен із них добратиме найвлучніший переклад... не російського слова „вмѣнять“, але латинського терміну „imputare“ і подасть свій винахід в запечатанім куверті; якщо подуми обох зійдуться на тім самім слові, то вважати це за доказ його влучності. Куверти були розпечатані в квартирі Є. Тимченка 23 серпня, і в обох оказалось: imputare — в с у д ж у в а т и, та ще й докладно виписані були похідні слова: „вменить“— всудити, „вменяемый“— всудний, невменяемый — невсудний, „вмененный“— всуджений і т. д. Термін цей прийнятий потім на засіданні комісії Т-ка одностайно; „колегія“ ж, виправляючи словник ком. Т-ка, для терміну „вменяемый“ подає такі слова: привинний, привинимий (?), осудний, засудимий (?). Із них перше привинний,— за словн. ком. Тимченка,—значить — п р и ч а с т н ы й, а „осудний“— це ж такий, що його „можна осудити“... Щодо решти двох слів, то це прикрі, викувані на перк.-слов'янський штиб, неологізми до двох перших. Чи мала рацію „колегія“ забракувати термін словн. ком. Тимченка, нехай вже скаже сам читач (imputo — „вмѣняю“— складне із „in“— „в“, і „puto“— думаю, вважаю, суджу, гадаю).

У „Словнику колегії“ слів 67.000; в рамках критичною етюду всіх помилок мені не облічити; всеж зазначу ще деякі, що шкідно вплинули на літературну правничу мову.

„Удостоверение“ і „засвидетельствование“. Судово-адміністративна російська практика усталила за кожним із цих понять

певний обсяг чинностей і формальних признаков. „Удостоверять“ — поняття ширше, ніж „свидетельствовать“: „удостоверить“ якийсь факт можна різними способами, в числі їх і способом „засвидетельствования“, а навпаки сказати — незручно. Напр., написи нотаря на різних актах, копіях, тощо — це „засвидетельствования“, хоч в тексті їх нотар здебільшого пише: „я, нижеподписавшийся, удостоверяю“... Отож і в російсько-українському правничому словнику, як словнику термінологічному, треба ці два російські поняття відрізнити; „колегія“ ж, як звичайно, скомшила їх в один жмак, за кошт достотности й ясности мови. В своїй фразеології вона, не ставлячись критично до правильности того чи іншого російського вислову, один раз пише: „засвидетельствовать подпись“ (стор. 42), а другий раз — „удостоверить подпись“, і в обох випадках вживає слова „посвідчити“. Засвидетельствовать — свідчити (? це ж недоконане: „свидетельствовать“), засвідчити, посвідчити (!), у книги занести (акт) (!). Останнє зауваження тут ні до чого, а посвідчити — це ж „удостоверить“... І далі, у фразеології, колегія скрізь плутає „посвідчення“ з „засвідченням“. На термін „удостоверение“ „колегія“ подає правильно: — посвідчення, посвідка, і далі пише: (засвидетельствование) засвідчення — цілком правильно; але хто ж здогадається, що правильне слово на „засвидетельствование“ треба шукати під „удостоверение“, а не на своїм місці під „засвидетельствование“? Що це за „практичний“ словник, коли для того, щоб дібрати правильне слово, треба забракувати силу інших слів і висловів за методою — *deductio ad absurdum*?

Візьмімо це: „договор“, „условие“, „сделка“, „соглашение“, „соглашение“, „согласование“. Це все різнозначні терміни, а „колегія“ пише: *договор* (стор. 30) — договір, контракт, умова (?), угода (?); і хоч вона й поставила правильно на першій місці „договір“, нижче пише: „Безгласность договора“ — неявність умови (!), „Бессрочный договор“ — безтермінова умова (!)... „Мнимый договор“ — вигадана (?) умова (!) (Не знає, що „мнимый“ уданий? Аджеж пише „колегія“ на стор. 69: „мнимая сделка“ — удана... оборудка (!); „Отсрочка договора“ — відстрочка (!) умови (!). „Прекращение договора“ — скінчення (??), перестан (?!) умови (!), і т. д., і т. д., аж до останнього словосполучення: „условия договора“ — пункти (пакти (?) договору... Хіба ж „у словие“ це — пункт“, чи пакт“? У словие (стор. 213) — умова, (мн. умови), умовини (?) (життя) — та й годі. Чому ж це „колегія“ тут так хитрує, чому не вжила тут, як належало б, слова „умова“ в розумінні „условие“? Та тільки тому, що шойно перед цим вона на общирі половини сторінки вживала „умову“ в значенні „договір“, і їй ніяк не виходило написати: „условия договора“ — „умови договору“: це прозвучало б тут, як „договоры договора“; а поготів не могла вона написати „умови умови“... А тимчасом, ця, „с позволения сказать“, „фразеологія“ і ця лексика „Словника“ призвела до того, що в сучасній правничій літературі запровадилося було словосполучення: „умовини (?) умови“, — замість: умови договору.

Крім того: пакт (лат. *paetum*) це цілий договір, а не пункт його; а „пункт“ — пункт (*punctum*); тимчасом „пакт“ замість „пункт“ дуже широко вживається, а „Словник“ ще й усталює цю хибну приктику.

Далі: „прекращение“ договору — це ж не „скінчення“, бо договір перепинитись може й до викінчення його речення, напр., за вироком суду. Як, справді, оте „прекращение“, що викликало стільки нарікань і в літературі, і на правничім з'їзді (в 1923 році) і стільки справедливих скарг на словники, що не дають для цього терміна відповідного українського слова?

„Словник колегії“ і тут нічого не дає позитивного. На стор. 153 **П р и о с т а н а в л и в а т ь** — **п р и п и н я т и** і **с п и н я т и**; навіщо подане друге слово (бо „спиняти“ це „останавливать“ взагалі, а не приостанавливать), ніхто не відає, але першого вжито цілком правильно, і правильно ж застосовано в наведеній під цим словом фразеології („колегія“ все ж не втрималася, щоб хоч один раз не написати—„прикоротити“ справу!..) Отже — **п р и п и н и т и** — „**п р и о с т а н о в и т ь**“. Але на стор. 146: **П р е к р а щ а т ь** — **п р и п и н я т и** (?) (диспут, справу), **с к і н ч а т и**; **п е р е с т а в а т и**, **п е р е с т а т и** (робити що); **с п и н я т и** (рух), і в дальшій фразеології „**п р и п и н и т и**“ вживається вже на впаки, в розумінні „**п р е к р а т и т ь**“ (справу, дискусію, працю), а не „**п р и о с т а н о в и т ь**“ (як правильно подано вище, стор. 153.) Тат само і **П р е к р а щ е н и е** — **п р и п и н е н н я**, (?) **з а к і н ч е н н я**, **п е р е с т а н о к**, **с п и н** (руху) і т. д. не дає справжнього слова, і це спричинилося до того, що в літературі (напр., „Червоний Юрист“ ч. 1 1926 р.) можна подібати такі вислови, як — *horribile dictu!* „**п е р е с т а т и** справу (!)“, „**п е р е с т а н** справи“ (!) і т. і. Нарешті, правники скінчили тим, що запровадили таку, зовсім уже божевільну, термінологію: „**п р и о с т а н о в и т ь**“ — **з у п и н и т и** (= **с п и н и т и**), а „**п р е к р а т и т ь**“ — **п р и п и н и т и**, — надавши словам як раз діаметрально протилежних їх справжньому змістові функцій; коли б зробили навпаки, то ще сьак так можна було б пристати на це; але якими ж силами, якими декретами можна позбавити живе слово — „**п р и п и н я т и**“ його властивості — **з а з н а ч и т и** т и м ч а с о в і с т ь в т і л е н о ї в н ь о г о ч и н н о с т і? Я запроваджую при нагоді, коли мені трапляється редагувати щось правниче, для „**п р е к р а щ а т ь**“, — **т и т ь** — **п е р е п и н я т и**, **п е р е п и н и т и** і відповідно: *п е р е п и н е н н я*, *п е р е п и н* — для „**п р е к р а щ е н и е**“ („**п р е**“ = укр. „*пере*“). Коли я отут кажу: „**п е р е п и н і т ь** усякі спроби довести гідність Словника „колегії“!“ — то хіба ж не кожне чує, що прозвучало слово „**п р е к р а т и т е**“? І коли прокурор цю мою скаргу на „трех академіків і двадцятьерох правників“ спрямує на **п е р е п и н е н н я**, — на тій підставі, що хоч ніхто не може виправдуватись, покликаючись на незнання законів, але навіть і академікам не заборонено покликатись на незнання **т е р м і н о л о г і ї** законів, — то хіба ж оце: „**с п р я м у є** на **п е р е п и н е н н я**“ — не чітко й виразно виповідає його прокурорський жест: на „**п р е к р а щ е н и e**“! Це не „**н о в о т в і р**“: живе, вільне, незаїжджене слово, широко вживане скрізь на Волині, — слово із словника Грінченка... Отже „**п р е к р а щ е н и e** договору“ — не „**п е р е с т а н** умови“, а **п е р е п и н е н н я** д о г о в о р у.

„Отсрочка“ — відстрочка. Це від вульгарного „**с т р о к**“, — а що правнича мова не може звучати „**н е л і т е р а т у р н о**“, за це вже сказано вище. І диво дивне: „**к о л е г і я**“ сама ж пише (стор. 111): від (ст) р о ч у в а т и, від (ст) - р о ч и т и — при слові „**О т с р о ч и в а т ь**“, але „**О т с р о ч к а**“ — відстрочка, і далі скрізь у фразеології — „**в і д с т р о ч е н н я**“, опріч останнього: „**о т с р о ч к а** сесії“ — **в і д р о ч е н н я** сесії... Коли „**к о л е г і я**“ заперечує „**с т**“ в дієслові, то чому ж не викидає чи не бере цих літер в дужки в субстантиві?

Лишилася ще „**о б о р у д к а**“ = „**с д е л к а**“ (на прикладі моєї аналізи фразеології до слова „**д о г о в о р**“ читач може остаточно впевнитись, що я не вишукую помилок по цілому „Словнику“, а беру суціль все, що трапляється в полі зору, та ще багато дечого змушений лишати без уваги). Стор. 178: **С д е л к а** — справді, „**о б о р у д к а**“, але це, очевидно, не юридичний термін, бо далі „**к о л е г і я**“ пише: (у с л о в и е) **у м о в а**, (с о г л а ш е н и e) **у г о д а**, (асимілюючи тут два цілком різні поняття: „**с д е л к у**“ і „**с о г л а с и e**“ та дорівнюючи їх до „**с о г л а ш е н и e**“!), **з л а д а**, і тільки на самім кінці правильно — **п о р о з у м і н н я** (знов ілюстрація методи „**п е р е в е р н е н н я**“). А яка фразеологія... „**В и г о д н а я с д е л к а**“ — добрий інтерес (!) Це —

в термінологічному словнику? На якому це жаргоні? „Торговля сделка“ торговельна оборудка (!).. Гарно? З „оборудкою“ — геть. „Сделка“ — угода, завжди угода, щоб там не запроваджували (новотвір „правочин“) дотепні дописувачі „Червоного Юриста“ (Ч^о 1 1926 р., остання сторінка).. Сделка — „угода“; а „правочин“?.. Дуже прикро. Добре ще, коли той „правочин“ буває „правочинний“. А коли він, випадково, неправочинний, тоді ж як? Неправочинний правочин? Сделка це „угода“; а чи вона доброчин, чи злочин, чи правочин — це вже інше питання.

Стор. 186. С о г л а ш е н и е — угода(?) (як же угода, коли угода це сделка?), посднання? (не ж об'єдинение) і аж на третім місці — п о р о з у м і н н я. Але під словом „С о г л а с и е“ — згода, далі знаходимо: (с о г л а ш е н и е) порозуміння (кого з ким); взагалі, „согласие“ це перший подібаний за весь час правничий термін, де все „благополучно“ (напевно, редактор — упорядник якимось випадково не звернув на нього уваги). Благополучно ще й з словом к а з н о к р а д — к а з н о к р а d. Але з „казнь“ неблагополучно. К а з н и т ь — стратити; а чому ж тоді к а з н ь — скарання, смертна кара? Тільки аж у дев'ятому рядку фразеології загубилося справжнє слово серед синонімів, і читач довідується, що „страта“ — це „смертна я (!) казнь“, (а вище „казнь“ смертна кара; отже „страта“ це — „в квадраті смертна“ кара, за логікою „колегії“). Щодо терміну „кара на горло“, то ясно, що він придатний тільки до випадків, коли засудженого на страту вішають на шибениці, але ніяк, напр., не до засуджених до розстрілу; такі, рекомендовані фразеологією „Словника“ юристам-практикам формули, як на „горло осудити“, „горлом дарувати“, „покарати на горло“ etc. не всякої страти стосуються. Невдала також перша формула: „запретить подстряхом смертної казні“ — „заборонити під карою смерти;“ краще сказати: „заборонити під загрозою страти“, а коли хто схоче додати ще „смертної“ (страти), то хіба що тільки для „пушого страху“; слово „смерть“ звучить в слові „страта“.

А ось на наступній 52 стор.: „касаційна скарга — скарга про скасування вироку; а спробуйте так написати — і геть з вашою першою категорією! Я поправляю: „скарга на вирок“... бо „просьба (!) про скасування вироку“ — це вже інша річ, це „просьба оботменення рішення“... Плутають і тут (до речі: отмена — це „знесення“, а не „скасування“) Далі: к а с с а ц и о н н и й з а л о г — гроші за касацію, — наче якийсь гонорар „за касацію“; треба сказати: „касаційна застава“ („залог“ — див. стор. 40); „кассационное производство“ — касаційне переведення справи. Яке марудне слово, і яке непевне, бо має й різні інші значення, що сюди зовсім не пасують. Під словом „производство“ знаходимо ще „переводження“ справи (у фразеології „судове переводження“ і „переводження слідства“). Звичайно, „переводження“ краще, ніж переведення; але щодо слідства, то найкраще його не „производить“, а „вести“, — тобто, вести, провадити (див. стор. 12, В е с т и), а звідси: „провадження слідства“ Мало не скрізь замість „производства“ в рос. фразеології можна поставити „ведение“ без шкоди для змісту, а часом навіть з певним виграшем, бо в рос. мові цим „производить“ надуживають: „производят“ і „потомство“ і „дела“, і „продукти“, і „следствие“, і „шум“ і все, що хоче. В укр. мові рос. „производить“ передається різно: виробляти (продукти), творити (твір — в мистецтвах), чинити, робити, тощо. Щодо справи, слідства, засідання, то вони ясно не „производятся“, а ведуться, провадяться (ідуть або відбуваються). Тим то я й заперечую проти „переведення“ в цих випадках. Тому не „переводилася справа“, а „провадилася справа“. Так само слід не „переводити“, а провадити: дізнання,

допит, опис, оцінку (цінування), огляд, розгляд справи, дослід, експертизу, розшук, слідство, судові чинності, суд, облік векселів (у Словнику — остання фраза під „производить“, стор. 157 — стоїть: „відліч (?!) вексяля. Відліч це „вчитание“; а у ч е т - облік (пор. ст. 216). Але, винятково: „производство“ судового слідчого (напис на обгортці справи) — „поступовання“, — як кажуть галичани; п р о и з в о д с т в о п о д е л у — поступовання в справі; аналогічно: судове поступовання, слідче поступовання, тощо. Це я зауважую для тої нової комісії, що нарешті впоряджатиме і впорядить нашу правничу термінологію, не закидаючи „колегії“, що вона до цього не подумалася. Це справа прийдешности.

Із числа інших прикрих дефектів Словника „колегії“ зазначу ще такі: не розрізняються поняття „потомок“ і „нащадок“; „законний“ і „правний“ і навіть такі, як злочин, переступ, проступство. Рос. п р е с т у п л е н и е колегія перекладає: злочин, злочинство, злий учинок (редко), переступ, проступство; п р е с т у п н о е д е я н и е — злочин, злий учинок; п р о с т у п о к — провина, провинність. Повний хаос, як бачить читач і без моїх пояснень. Далі: в з н о с — вкладка і внесок (?), в той час як внесок (=внесення) мусів би стояти після „предложение“. В „Словнику“ є й такі слова, як „представляти“, „пред'являти“, „представник“ (правда, є й заступник), представниця, представлення, пред'явник, що українській мові не властиві (прир. „п р е д - російський“); крім того, є такі прикросі, як „явка“, „явити акт“, „явиться на суд“ і безліч, безліч подібних русизмів, що звучать вульгаризмами, абсолютно непотрібних, абсолютно шкідливих для розвою нашого правничого літературного стилю, як з конструктивного, так і з естетичного боку.

На цім я й закінчу, гадаючи, що нікчемність „Словника колегії“ досить доведено: а коли так, то його треба вийняти з продажу, переклавши шкоди й втрати видавництва на недбайливу „колегію“ і негайно ж доручити справжнім знавцям права і знавцям укр. мови взятись до наукової організації української правничої мови на ґрунті „Словника комісії проф. Є. Тимченка“ 1918 року.

Habent sua fata libelli!